

Els noms de lloc i el territori. Una interpretació geogràfica de la toponímia del Baix Camp (Tarragona)

Joan Tort i Donada

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona

Programa de doctorat "Paisatge, regió i medi ambient". Bienni 1988-1990

ELS NOMS DE LLOC I EL TERRITORI. UNA INTERPRETACIÓ GEOGRÀFICA
DE LA TOPONÍMIA DEL BAIX CAMP (TARRAGONA)

Tesi doctoral presentada per
JOAN TORT i DONADA
per optar al títol de doctor en geografia

Dirigida pel Dr. VICENÇ M. ROSSELLÓ i VERGER

Tutor: Dr. JOSEP M. PONS i GRANJA

Barcelona, setembre de 1999

4.2. La progressiva definició del territori comarcal

Abordem en aquest apartat un dels aspectes claus de la síntesi geogràfica del Baix Camp que estem duent a terme: el procés de definició progressiu del territori comarcal. En altres paraules: com el territori que avui dia anomenem Baix Camp ha arribat a ser reconegut formalment com a tal, i de quina manera li han estat atribuïts els límits que actualment el defineixen. (17)

Com a preàmbul bàsic de l'apartat, volem remarcar que no ens proposem dur a terme allò que per a determinats punts de vista pot resultar retòric o escassament operatiu, és a dir, un exercici de delimitació propi dels estudis regionals més tradicionals. Amb independència que el nostre propòsit pugui ser titllat de simple formulisme, la nostra intenció és realment una altra: plantejar-nos, dins una investigació que vol centrar-se essencialment en la relació entre els noms de lloc i el territori, el sentit i l'abast *específicament territorial* d'allò que és el topònim de més significació dins el nostre marc d'estudi: el topònim *Baix Camp* (18). Val a dir, sobre aquesta qüestió, que si plantegéssim l'estudi en termes estrictament lingüístics és probable que, en comptes de "significació territorial", parléssim aquí d' "anàlisi del camp semàntic". Però, partint d'unes premisses i d'una metodologia que pretenem que siguin bàsicament *geogràfiques*, pensem que està justificat que plantegem les coses de la forma que acabem d'apuntar.

Fonamentalment centrarem l'anàlisi en tres aspectes. Farem referència, inicialment, a la problemàtica general de delimitació que ha presentat històricament el Camp de Tarragona; en segon lloc, analitzarem l'aportació de diversos tractadistes en relació amb aquest tema (en particular, a l'etapa prèvia a la primera comarcalització oficial), i, finalment, incidirem en els dos processos de comarcalització que hi ha hagut al llarg del segle (els anys 30 i els anys 80), i que en definitiva han portat al dibuix de l'àmbit comarcal que es té actualment com a oficial.

4.2.1. Plantejament general: el Camp, un territori físicament ben definit i amb Tarragona com a centre històric destacat

Si calgués fer una caracterització succinta del Camp de Tarragona, sobre la base de les consideracions que hem estat fent fins ara, simplement s'hauria de dir que ens trobem davant un àmbit territorial molt ben definit a nivell físic, damunt el qual les vicissituds històriques hi han fet sorgir dos centres urbans especialment destacats: tradicionalment, Tarragona; modernament, i en oberta competència, Reus.

La significació territorial de Tarragona, en qualsevol cas, es remunta de forma molt clara a l'època romana, i, tal com reporten Salvador Rovira i Pere Anguera, té com a punt de partida el valor estratègic de l'indret on es bastí la ciutat primitiva:

“La presència dels romans al Camp de Tarragona fou conseqüència de la Segona Guerra Púnica, ja que per contrarestar l'ofensiva d'Hanníbal, Roma decidí d'intervenir a Ibèria, i sota el comandament de Gneu Escipió, desembarcà tropes a Empúries. Als romans, per dur a èxit l'empresa d'invasió, els calia una base d'operacions més al sud, la qual, alhora que fos fàcil d'ocupar, mantenir i defensar, resultés una terminal de camins i un lloc de refugi i descans per a la tropa. Totes aquestes condicions les reunia el tossal on es trobava emplaçat el poblat indígena de Tàrakon i en ell, l'any 217 aC, Escipió establí el seu campament, amb la qual cosa s'inicià per a la comarca el fet històric que més l'ha marcada: la romanització.”

(Rovira i Anguera, 1982, ps.18-20)

A l'època d'Estrabó (autor que va viure entre els anys 63 aC i 19 dC), la ciutat era prou important com perquè aquest autor hi fes una referència específica, al Llibre tercer de la seva *Geografia* -referit íntegrament a Hispània-:

“Entre las bocas del Íber y el extremo del Pyrène (...) la primera ciudad es Tarrákon (...). Encuéntrase bien situada como centro para los viajes de los prefectos, pues sirve de metrópoli no sólo para las tierras sitas en la parte de acá del Íber, sino también para las de una gran parte de las del otro lado.”

(Estrabó, compilat per García Bellido, 1945, ps. 137-138)

Però la significació de la Tàrraco romana no es limità al fet urbà, sinó que derivà també del rang administratiu que li va ser atribuït, com a capital de la Hispania Citerior (una de les dues províncies en què es dividí el territori peninsular l'any 197 a C., tot just vint anys després de l'inici de la invasió). Segons apunta Pau Vila, una major rellevància va tenir encara la reestructuració del territori hispànic duta a terme en temps d'August (entre els anys 27 i 7 aC), ja que va comportar la creació, per sota del nivell provincial, dels anomenats "conventi iuridici"; al "conventus" de Tàrraco, segons reporta Vila, li correspongué un territori bastant semblant al de la Catalunya actual (Vila, ed. 1979, pp. 29-31).

En aquest context, no sembla agosarat afirmar que la Tàrraco de l'època esmentada, a part de tenir un determinat estatus com a capitalitat administrativa, era una "ciutat" en el sentit modern del terme; és a dir, un centre urbà amb una certa capacitat d'organització del territori del seu entorn (o sigui, imbuït d'allò que avui anomenariem una determinada "funció regional"). El text que transcrivim a continuació, de Plini el Vell, que fou governador d'Hispania en temps d'August, va en la línia d'il·lustrar sobre la hipotètica funció regional de Tàrraco, per bé que els dos mil anys que ens separen de l'època i la manca de referències més concretes ens impedeixen emprendre una anàlisi més detallada:

"A Tarracon acuden a dirimir sus pleitos 42 pueblos, entre los cuales los más conocidos son los dertosani, los bisgargitani, ambos con derecho romano; los ausetani, los ceretani (a los que se suele llamar iuliani y también augustani), los edetani, los gerundenses, los iessonienses y los teari, apellidados asimismo iulienses, todos los cuales gozan del derecho de los latinos."

(Plini el Vell, compilat per García Bellido, 1947, pp. 131-132)

Si ens atenim, doncs, a la importància que va tenir Tàrraco a l'època romana, i si considerem en particular la seva incidència sobre el territori circumdant (que, lògicament, devia decreïxer a mesura que augmentava la distància a la ciutat), no és forassenyat pensar que aquest àmbit que avui anomenem "Camp de Tarragona" va ser l'àrea d'influència primera de l'urbs romana. El mateix Pau Vila apuntava aquesta possibilitat al text esmentat més amunt:

“Versemlantment, la denominació actual de Camp de Tarragona no és altra cosa que la supervivència del *territorium* de Tàrraco, així com la Segarra és la supervivència d'un nom comarcal del territori que constituïa el *municeps* o *civitas segarrens* de les inscripcions lapidàries.”

(Vila, ed. 1979, p. 32)

Cal subratllar, en qualsevol cas, que la transcendència de la ciutat de Tarragona com a centre administratiu no es limita a l'època romana. És un fet inqüestionable el declivi de la ciutat a la fi de la dominació romana, i ningú no posa tampoc en dubte que la ciutat mai no ha recuperat, a les èpoques històriques posteriors, el rang de què havia gaudit en els seus moments d'esplendor. Tanmateix, això no ha de fer perdre de vista que la ciutat ha mantingut un paper administratiu rellevant tant durant els segles medievals com a l'època moderna. N'és una prova l'existència de l'anomenada *vegueria de Tarragona*, entre les divuit vegueries que s'esmenten a l'inici del segle XIV en relació amb el conjunt del territori català (19), i la seva perduració fins a l'inici del segle XVIII. Així mateix, les fórmules d'estructuració administrativa instaurades posteriorment, com els *corregiments* -amb motiu de l'aplicació del Decret de Nova Planta-, o les *províncies* van continuar tenint Tarragona com a capitalitat a tots els efectes.

4.2.1.1. Sobre els límits “extersors”

La marcada individualitat física que té globalment el Camp de Tarragona, a la qual hem tingut ocasió de referir-nos en detall, és una de les circumstàncies que cal tenir en compte a l'hora de considerar els escassos problemes que ha presentat, des del punt de vista erudit, la seva delimitació “externa” (o sigui, en relació amb els territoris veïns). En general, el criteri que exposa Pere Blasi sobre la delimitació del Camp -i que reproduïm a continuació- pensem que és força coincident amb el de la major part de tractadistes que s'han ocupat de la qüestió:

“Els dominis del Camp de Tarragona arriben per occident a la serra del Coll de Balaguer i a la divisòria de l'Ebre; pel nord, fins al forat de la Riba i el Pont d'Armentera; cap a llevant, se solen situar els seus límits en el Gaià, però no manquen raons geogràfiques per a traslladar-los a l'altra banda del riu, en les petites serres de Montmell i de Montferri, que assenyalariaien els confins del Penedès.”

(Blasi, 1954, p. 657)

De fet, Blasi fa referència a allò que tradicionalment ha resultat més problemàtic per als estudiosos: els límits orientals del Camp. O més concretament, el límit entre el Camp i el Penedès. Tal com apunta l'autor referit, bàsicament hi ha hagut dos punts de vista: un de "geogràfic", que ha defensat com a límit la línia de turons i petites serres que separen la conca del Gaià de la depressió penedesenca, i un altre d' "històric", el qual, deixant de banda les característiques del territori, ha pres el curs del riu Gaià com a referència estricta (pel fet que és un riu que històricament, i sobretot durant l'època medieval, va exercir materialment un paper de frontera molt significatiu).

A banda del problema del límit oriental, un altre sector que en algunes ocasions ha presentat problemes d'adscripció territorial és el de l'angle nord-occidental del Camp, és a dir, l'àmbit del massís de les Muntanyes de Prades. Novament es tracta d'un cas en què les raons històriques han interferit la interpretació estrictament geogràfica del territori; Josep Iglésies ho sintetitza de forma molt gràfica, a criteri nostre, al paràgraf següent:

"Un altre motiu de desacord entre els tractadistes del problema comarcal català, que s'han ocupat dels límits del Camp de Tarragona, és el de la classificació de les Muntanyes de Prades, que en els temps medievals constituïren, junt amb altres terres del Priorat i de la Ribera de l'Ebre, el feu d'un comtat. La majoria d'autors individualitzen aquelles muntanyes i en fan una comarca de banda, però sembla més enraonat considerar-les, únicament, com un nucli de separació de les diverses comarques que hi conflueixen, esdevenint un confí comú entre totes elles."

(Iglésies, 1931, p.5)

En qualsevol cas, el "problema" de les Muntanyes de Prades, més que considerar-lo com una especificitat pròpia del Camp de Tarragona i de les terres que l'envolten, s'ha de posar en relació amb la problemàtica que per regla general presenten les muntanyes i les zones elevades en els processos de delimitació del territori. Tal com apunta Iglésies al fragment transcrit, més que tractar-se de saber a quin àmbit territorial s'ha d'adscriure un determinat massís, cal preguntar-se abans quins territoris afecta o divideix. El cas de les Muntanyes de Prades seria equiparable, en aquest sentit, a diversos casos d'aquesta mateixa naturalesa que se susciten amb motiu del debat sobre la comarcalització de

Catalunya, els anys 30, com per exemple el del massís del Montseny o el de l'altiplà de la Segarra (20).

4.2.1.2. Sobre els límits “interiors”: ‘Alt Camp’ i ‘Baix Camp’

Si de cara a l'exterior el Camp de Tarragona no ha ofert excessives fissures, i l'homogeneïtat física ha propiciat la seva percepció com un conjunt unitari, una altra cosa ha succeït fronteres endins. En aquest nivell ens trobem amb una diferenciació bàsica entre *Alt Camp* i *Baix Camp*, establerta ja tradicionalment però d'una forma més aviat difusa. En aquest sentit, cap dels tractadistes que s'han ocupat de la qüestió no dona pistes clares sobre el moment en què comença a utilitzar-se, ni tampoc sembla que pugui parlar-se d'una divisòria gaire definida, des del punt de vista físic, entre un sector del Camp i l'altre. A tenor del que assenyalen Josep Iglésies i Pere Blasi, en els seus estudis respectius, més aviat sembla que es tracti d'una distinció genèrica (com si diguéssim, entre el “nord” i el “sud”), sense altra finalitat, si més no en els seus inicis, que fer una primera diferenciació d'un territori força extens en relació amb el conjunt de Catalunya (els gairebé 1600 km² del Camp representen un 5% del total català):

“La tradició ha servat una doble designació, avui d'allò més imprecisa. Què és l'Alt i què és el Baix Camp de Tarragona? Cal convenir que entre l'un i l'altre no es devia esborrar el sentiment de la unitat de la comarca; altrament sembla que majors clarícies n'haurien pervingut. És cosa segura que l'Alt Camp contenia la conca del riu Gaià, però la partió deuen fer-la les aigües del riu Francolí.”

(Iglésies, 1930, p. 36)

“El contrast més gran d'aspectes geogràfics es presenta entre la plana i la perifèria muntanyosa. La divisió tradicional, però, no oposa amb justesa el pla a la muntanya; estableix a la comarca dues demarcacions: l'Alt Camp al nord, i el Baix Camp a migjorn.”

(Blasi, 1954, p. 660)

A diferència del que succeeix en altres territoris del Principat, en què en determinats moments de la història van sorgir unes distincions toponímiques equiparables (Alt Empordà - Baix Empordà; Vallès Occidental - Vallès Oriental, etc.), no és gens clar que

la conformació d'un "Alt Camp" i d'un "Baix Camp" tingui a veure amb el desenvolupament de la xarxa urbana bàsica d'aquest territori. Senzillament perquè l'estructura urbana moderna del Camp s'organitza al voltant de tres nuclis centrals, i no pas de dos. Ja al moment de la creació dels primers partits judicials (1834), Valls, Reus i Tarragona apareixen com els tres "fets urbans" per excel·lència del Camp, per bé que d'unes dimensions diferents. I amb motiu del debat comarcalista dels anys 30, la pervivència d'aquest esquema porta a proposar la constitució de tres comarques amb uns límits bastant similars als dels partits judicials preexistents: l'Alt Camp (capital: Valls), el Baix Camp (capital: Reus) i el Tarragonès (capital: Tarragona). No hi ha base, doncs, des d'aquesta perspectiva d'anàlisi, per argumentar que en el cas del Camp la diferenciació entre els dos grans sectors esmentats tradicionalment arrenca del sorgiment de dos centres urbans amb vocació de capitalitat; en sentit estricte, caldria parlar no de dos centres urbans sinó de tres.

4.2.2. L'aportació dels tractadistes al coneixement del territori comarcal

El camí cap a la progressiva definició del territori comarcal (tant del Baix Camp en particular com del Camp en conjunt) no es pot deslligar de les reflexions i les idees aportades al llarg del temps pels tractadistes i els estudiosos d'aquest àmbit territorial. Tot i que al llarg del capítol hem tingut ocasió de mencionar diversos autors i diverses obres que han tingut una significació important en la qüestió que ens ocupa, hem cregut adient oferir-ne una visió més sistemàtica en aquest epígraf que ara encetem.

Partint de la base que hi ha una gran diversitat d'aportacions puntuals sobre el tema, i que no és l'objecte de la nostra recerca estudiar-les amb caràcter exhaustiu, hem centrat la nostra anàlisi en quatre autors d'una significació notable, tant per la seva obra en sentit estricte com pel context de l'època en què va ser escrita. Fem referència, concretament, a un autor que podríem anomenar "clàssic", Pere Gil, i a tres autors contemporanis: Font i Sagué, Josep Iglésies i Pau Vila. Cal dir, en aquest punt, que les obres d'aquests tres darrers autors van tenir una rellevància pròpia en el debat comarcalista que va precedir, a Catalunya, la instauració oficial de la divisió comarcal de 1936. Estudiarem cadascuna de les aportacions per separat.

a) Pere Gil

Se'l considera com el primer autor que fa una sistematització completa del territori català a l'època moderna (21). Es tracta d'una obra manuscrita, redactada, segons es creu, cap a l'any 1600, i que porta per títol *Llibre primer de la història Cathalana en lo qual se tracta de Història o descripció natural, ço és de coses naturals de Cathaluña* (22). En aquest treball l'autor divideix Catalunya en vint-i-set parts o comarques; el Camp de Tarragona l'anomena en vint-i-cinquè lloc, tot i considerant-lo equivalent al territori de l'arquebisbat. La descripció que en fa, en extracte, és com segueix:

“La 25 s'anomena lo Camp de Tarragona; la qual partida és marítima, i és gran; i abraça molt de les muntanyes en la part mediterrànea; en particular les terres junt al priorat de Cartoixa, i junt al Monestir de Poblet que és de Monjos de St. Bernat pujant envers Segarra. I així comprèn tot lo Arquebisbat. Te los llocs i viles següents: [Aquí l'autor esmenta un total de 112 nuclis de població] Estes i algunes

altres son les Parròquies de l'Arquebisbat de Tarragona; lo qual té una partida de les bones de Catalunya. I no tenint més d'esta part, té més de vint mil lliures de Renda: per tenir molts Vassalls i molts delmes. I és lo mes descansat i de menys districte de tots los Bisbats de Catalunya com s'entendrà del que es dirà en lo llibre tercer”.

(Pere Gil, *circa* 1600) (23)

b) Font i Sagué

Coincidint amb la renovació cultural que impulsà el moviment de la Renaixença, a la segona meitat del segle XIX hi ha a Catalunya una veritable desclosa d'estudis comarcalistes. Tot i que inicialment les aportacions són parcials o basades en punts de vista molt personals, a mesura que passa el temps les propostes són més elaborades. En aquest context, l'any 1897 Font i Sagué publica *Determinació de les comarques naturals i històriques*, obra que Pau Vila conceptuà com el primer estudi complet i sistemàtic sobre la qüestió comarcal (24). Dins aquesta obra, Font i Sagué considera el Camp de Tarragona com una “comarca principal”, i la tracta amb caràcter unitari. En realitat, podríem dir que és el primer tractadista que formula amb precisió, i en una obra de caràcter territorial molt significativa, els límits d'aquesta entitat física coneguda -tant popularment com històricament- com el Camp de Tarragona:

“Lo Camp de Tarragona no té pròpiament un sistema orogràfic, puix és un verdader camp o planúria. Les poques i significants serralades que se troben en sos extrems són estreps provinents de les muntanyes que la separen de les comarques veïnes, com són les serres de Miramar i de Roquerola, que la separen de la Conca de Barberà; les de la Mussara i Llaberia, del Priorat, i les de Marfà i Balaguer, de la comarca de Tortosa. Aquesta planúria té una extensió de 34 km de longitud E- O, per una amplada mitjana de 20 km N - S”

(Font i Sagué, 1897, p. 14)

c) Josep Iglésies

L'any 1930 Josep Iglésies, un dels tractadistes que més ha aprofundit al llarg d'aquest segle sobre les terres tarragonines, publica un treball centrat de manera monogràfica en el tema que ens ocupa i al qual ja hem tingut ocasió de fer-hi esment: *Delimitació del*

Camp de Tarragona. La font històrica en la demarcació de les comarques catalanes. L'obra, als nostres efectes, és significativa per la defensa que fa del Camp de Tarragona com una unitat, fonamentada essencialment en factors físics; per a Iglésies, el Camp és un veritable paradigma de "comarca natural", concepte essencial en la seva particular manera d'entendre la geografia. El paràgraf que reproduïm a continuació pensem que il·lustra prou bé sobre el punt de vista de l'autor:

"Venint d'altres comarques, si ascendim a alguna de les collades que donen accés al Camp, en ésser al capdamunt, el veurem aparèixer, banyat d'una llum vivíssima, amb una constel·lació de pobles reposant en un coixí d'arbreda. És una enorme petxina, una panera plana decantada vers la mar.

Això és el Camp. És la petxina tota, no solament la part interior, el fons de la concavitat, el pla sinó també el que podríem dir-ne les parets. El Camp és el conjunt, no solament la planura ubèrrima, sinó també els vessants més durs de les muntanyes que l'envolten. El Camp arriba al cim dels aiguavessos, al tall de les serralades. L'error que el Camp només és el pla és una mica comú, però una comarca no se circumscriu a la part central més plena de caràcter, sinó que inclou, a més, la zona que l'emmarca amb característiques més esfumadisses."

(Iglésies, 1930, p. 15)

Per a Iglésies, la "comarca natural" és una realitat d'ordre superior, que s'imposa sobre qualsevol altra consideració. Ni la història ni la política són factors que condicionin, o que ni tan sols puguin condicionar, uns àmbits territorials estrictament afaiçonats per la naturalesa. Al paràgraf següent, extret del capítol de conclusions, pensem que queda clarament explicat el pensament de l'autor al voltant d'aquest tema. És, d'altra banda, un paràgraf que permet entendre amb claredat què vol dir l'autor quan defensa que el Camp, d'una manera unitària i sense fissures, ha de ser considerat com una "comarca natural":

"Cap divisió antiga ha pogut res, en canvi, contra la naturalesa. La divisió política sofreix les vicissituds i les variacions que aconsellen els mateixos fets que la crearen o nous fets atzarosos. La comarca, com a obra original, persisteix inalterable; subsisteix a desgrat del factor històric o dels factors relacionats amb la història i, sobretot a desgrat de les divisions per les quals ha passat Catalunya. Així com la comarca ha subsistit al comtat, a la vegueria i al corregiment, en l'actualitat, subsisteix a la província i al partit judicial. Una cosa són divisions polítiques i una altra cosa són divisions naturals (...) La perennitat de la comarca li ve de la

perennitat dels elements que la formaren, elements físics als quals deu la seva fesomia.”

(Iglésies, 1930, p. 115)

d) Pau Vila

El mateix any que Iglésies publicava l'obra a la qual ens acabem de referir, el 1930, Pau Vila treia a la llum *Un projecte de divisió de Catalunya en comarques*, treball que reflectia la seva presa de posició pròpia sobre la qüestió comarcal -abans que el tema comencés a ser objecte de discussió parlamentària, i abans que es constituís, per tant, la Ponència per a la Divisió Territorial. En aquest treball, en el qual Vila proposa una divisió de Catalunya en 29 comarques, l'autor se situa en una posició pràcticament antitètica a l'expressada per Iglésies: enfront de la “comarca natural”, Vila defensa una estructuració administrativa basada en criteris de funcionalitat i d'atenció a les relacions humanes. Això el porta a proposar l'àmbit de Tarragona i Reus com una de les 29 comarques del projecte; però no es tracta tan sols del territori del Camp: hi afegeix també una extensa perifèria (formada per la Conca de Barberà i el Priorat), i el conjunt resultant el subdivideix, a efectes interns, en *Alt Camp* (amb la capital a Tarragona) i en *Baix Camp* (amb la capital a Reus). Transcrivim a continuació els fragments més significatius del dit treball, on Vila exposa amb claredat els arguments sobre els quals fonamenta la proposta:

“Ajuntem al Camp les comarques secundàries de la Conca de Barberà i el Priorat, que les comunicacions i les relacions econòmiques i socials prou les hi han soldades. Dividim aquest extens conjunt de terres, com ja és de consuetud, en Baix Camp i Alt Camp; per més que l'adjunció del marc muntanyós que rodeja el Camp pròpiament dit desvirtua aquestes denominacions seculares.

L'Alt Camp resta format per les conques dels rius Francolí i Gaià quasi en llur totalitat. Entre elles i arran de mar es troba Tarragona, capital indiscutible per la seva tradició venerable i pel seu port. Valls i Montblanc, centres comarcals secundaris, mantindran llur activitat natural, filla de la producció agrícola de llur rodalia i de les contractacions que origina.

El Baix Camp comprèn les terres que van des del fil de serra la Llena al mar i dels vessants del Francolí als aiguavessos de Colldejou i Vandellòs, i hi ajuntem el

Priorat. Constitueix una unitat econòmica molt marcada, de la qual Reus és el centre de polarització econòmica, com ho prova el fet que Falset, atret per aquest, s'hagi deixat absorbir àdhuc en la seva funció de centre secundari.”

(Vila, ed. 1979, pp. 108-109)

4.2.3. El procés d' "oficialització" de la comarca

Ens queda ara referir-nos als dos moments del segle en què la comarca ha adquirit una plena virtualitat com a organització administrativa, de forma correlativa, a cada època, amb el desenvolupament polític de l'autonomia de Catalunya: el període 1936-39, en el qual, tot i les vicissituds de l'estat de guerra, s'assajà per primer cop a la història la divisió territorial en comarques, i el període iniciat el 1987, que significa l'assoliment de la normalitat en relació amb aquesta qüestió. L'un moment i l'altre tenen rellevància en el nostre estudi perquè comporten un grau de debat que es reflecteix, en darrera instància, en el dibuix definitiu que acaba prenent el mapa de la comarca. Per això hi farem esment d'una forma separada.

4.2.3.1. La comarca de 1936

El procés de divisió territorial de Catalunya dels anys 30, que culminà amb l'aprovació de les comarques per la Generalitat l'any 1936, va constar de diverses fases: constitució d'una ponència per a l'estudi de la divisió territorial, enquesta als municipis, informació complementària, projecte demarcacional, projecte comarcal, aprovació oficial del projecte comarcal. Una de les més significatives, en relació amb el nostre estudi, fou la de l'enquesta que la ponència va adreçar als ajuntaments de Catalunya, preguntant-los a quina comarca creien pertànyer i a quin centre de mercat acudien. L'enquesta, que es va dur a terme al final de 1931, és il·lustrativa del grau de "consciència territorial" que aleshores existia al nivell general del país, en un moment en què la comarca era tan sols un projecte d'organització administrativa futura. (Vegeu, als mapes 4.4 (a) i 4.4 (b), un detall de la cartografia que aleshores es va confeccionar per a donar una visió de conjunt dels resultats). Pel que fa a l'àmbit de les terres tarragonines, hem volgut fer una explotació de les respostes que aleshores van donar als ajuntaments quan se'ls preguntava a quina comarca creien pertànyer (25). Els resultats els transcrivim a

Mapa 4.4 (b)

Ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya. Detall del mapa original sobre els mercats i el seu radi, segons l'enquesta feta als ajuntaments (1931).

Font: Lluch i Nel·lo (1983)

continuació, sistematitzats per partits judicials (26). A la primera columna fem constar el nom del municipi, mentre que a la segona expressem el nom de l'àmbit territorial que van donar com a resposta.

a) Partit judicial de Reus

Reus	Camp de Tarragona
l'Aleixar	Comarca de Reus
Alforja	Comarca de Tarragona
Almoster	Comarca de Tarragona
les Borges	Comarca de Tarragona
Botarell	Comarca Tarragonina
Cambrils	Comarca de Reus
Castellvell	Comarca de Tarragona
les Irlles	Comarca de Reus
Maspujols	Comarca de Reus
Montbrió	Comarca Tarragonina
Mont-roig	Comarca de Tarragona
la Mussara	Muntanya de Prades
Riudecols	Comarca de Reus
Riudoms	Comarca de Reus
la Selva del Camp	Camp
Vilaplana	Comarca Tarragonina
Vinyols	Comarca de Reus

b) Partit judicial de Tarragona

Tarragona	Comarca de Tarragona
la Canonja	Comarca de Tarragona
el Catllar	Comarca de Tarragona
Constantí	Comarca de Tarragona
el Morell	Comarca de Tarragona
els Pallaresos	Comarca de Tarragona
Perafort	Comarca de Tarragona
Pobla de Mafumet	Comarca de Tarragona
Renau	Comarca de Tarragona
el Rourell	Comarca de Tarragona
la Secuita	Comarca de Tarragona
Tamarit	Comarca de Tarragona
Vila-seca	Comarca de Tarragona

c) Partit judicial de Valls

Valls	Alt Camp de Tarragona
l'Albiol	Tarragonès
Alcover	Alt Camp de Tarragona
Alió	Comarca de Tarragona
Bràfim	Comarca de Tarragona
Cabra	Comarca de Tarragona
Figuerola	Comarca de Valls
els Garidells	Comarca de Tarragona
la Masó	Comarca de Tarragona
el Milà	Comarca de Tarragona
Nulles	Comarca de Valls
Pla de Cabra	Comarca de Valls
Pont d'Armentera	Alt Camp de Tarragona
Puigpelat	Comarca de Valls
la Riba	Comarca de Valls
Rodonyà	Baix Camp de Tarragona
Vallmoll	Comarca de Tarragona
Vilabella	Comarca de Tarragona
Vilallonga	Comarca de Tarragona
Vila-rodona	Comarca de Valls

d) Partit judicial de Falset

Arbolí	Muntanya de Prades
l'Argentera	Comarca de Tarragona
Siurana	Muntanya de Prades
Colldejou	Comarca de Tarragona
Duesaigües	Comarca de Reus
Pratdip	Comarca de Reus
Riudecanyes	Pla de Tarragona
Ulldemolins	Comarca de Reus
Vandellòs	Comarca de Reus
Vilanova d'Escornalbou	Comarca de Tarragona
Vilanova de Prades	Montblanc

e) Partit judicial de Montblanc

Capafonts	Comarca de Tarragona
la Febró	Muntanya de Prades
Mont-ral	Comarca de Valls
Prades	Muntanya de Prades o Alt Priorat
Rojals	Muntanya de Prades

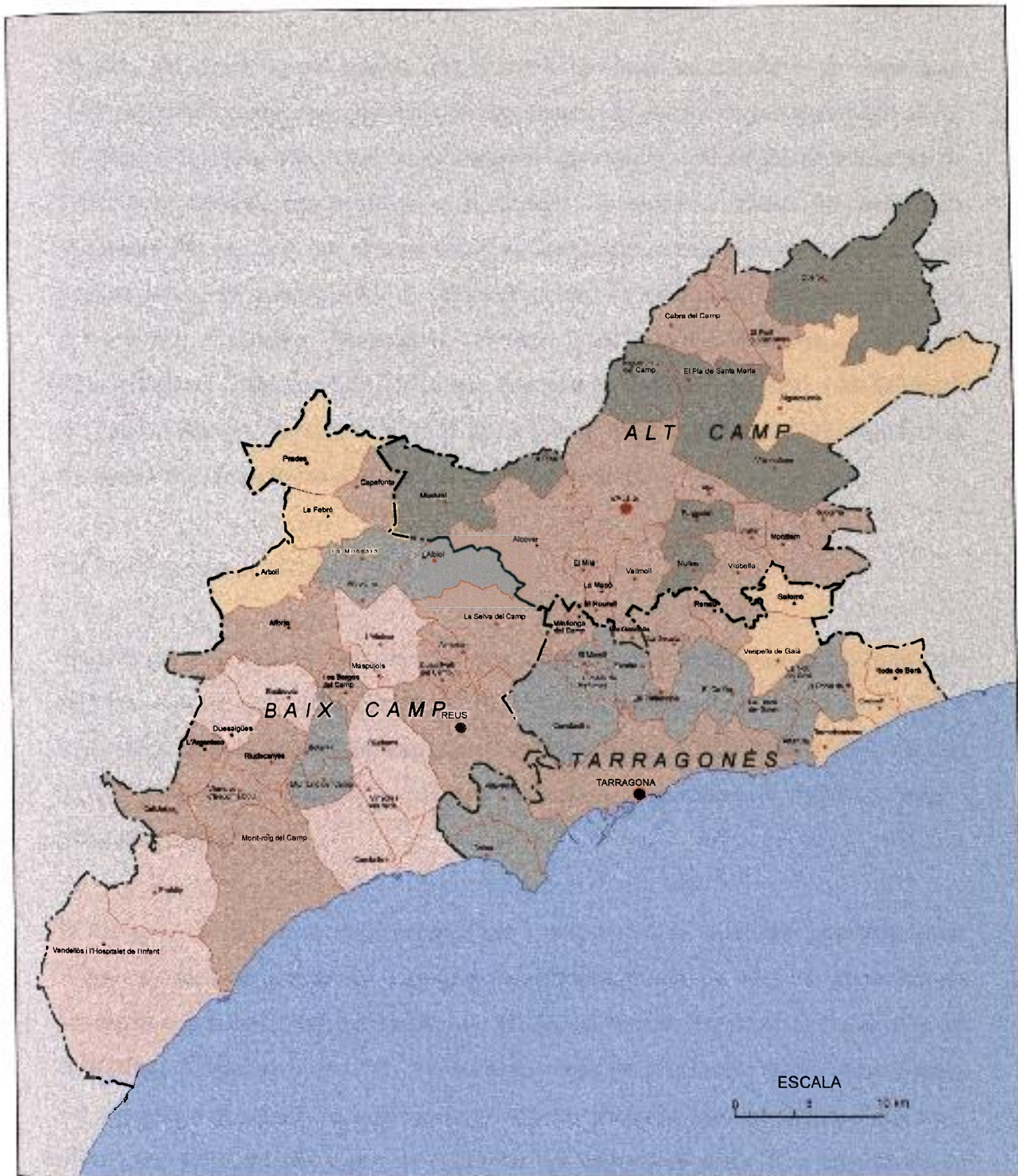
f) Partit judicial del Vendrell

Altafulla	Comarca de Tarragona
Aiguamúrcia	Alt Penedès o Alt Camp de Tarragona
Creixell	Comarca del Vendrell
la Nou de Gaià	Comarca de Tarragona
Montferri	Comarca de Tarragona
la Pobla de Montornès	Comarca de Tarragona
la Riera de Gaià	Comarca de Tarragona
Roda de Berà	Penedès
Salomó	Baix Penedès
Torredembarra	Torredembarra
Vespella	Torredembarra

Les respostes expressades han estat reflectides al mapa 4.5. De la seva observació conjunta extraïem, en relació amb el nostre estudi, les conclusions següents:

- La consciència de pertànyer al “Camp de Tarragona” estava força generalitzada, a l’inici dels anys 30, al conjunt de municipis que posteriorment van constituir l’Alt Camp, el Baix Camp i el Tarragonès. A l’enquesta, aquesta va ser la resposta majoritària als partits judicials de Reus i de Valls, mentre que al de Tarragona es va situar en segon lloc (després de la de “Comarca de Tarragona”).
- La consciència de pertànyer a la “Comarca de Tarragona” només es va destacar de forma significativa al partit judicial de Tarragona (on fou la resposta majoritària), i, d’una manera episòdica, als partits judicials de Reus i del Vendrell.
- La consciència de pertànyer a la “Comarca de Reus” també va tenir una certa transcendència als partits judicials de Reus i de Falset. Una cosa semblant va passar al partit judicial de Valls respecte al sentiment de pertànyer a la denominada “Comarca de Valls”.
- Dins l’apartat d’ “altres respostes”, crida l’atenció la significació que va tenir la denominació de “Muntanyes de Prades”, que comprenia un continu territorial que incloïa els termes de Prades, la Mussara, la Febró i Arbolí (actualment al Baix Camp) i els antics termes de Rojals (Conca de Barberà) i de Siurana (Priorat): pràcticament el conjunt de

Mapa 4.5. La consciència territorial al Camp de Tarragona, segons les respostes a l'enquesta de la Ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya (1931).

Respostes a l'enquesta:

- "El Camp" o "Camp de Tarragona"
- "Comarca de Tarragona"
- "Comarca de Reus"
- "Comarca de Valls"
- Altres

Font: Generalitat de Catalunya (1933). *Divisió territorial. Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis*. Barcelona

termes afectats per aquest sistema muntanyós, i que durant els segles medievals va constituir l'àmbit d'una jurisdicció senyorial (el Comtat de Prades).

Diguem, per tancar aquest epígraf, que la divisió territorial de Catalunya en comarques va ser aprovada oficialment per mitjà de dos decrets de govern de la Generalitat: el del 27 d'agost de 1936, que fixava les comarques i les regions, i el del 23 de desembre de 1936, que adscribia els municipis a la comarca respectiva i fixava les capitalitats comarcals. Pel que fa al cas concret del Baix Camp, la comarca fou constituïda amb un total de vint-i-nou municipis: els 18 del partit judicial de Reus, més 7 del partit de Falset (l'Argentera, Colldejou, Duesaigües, Pratedip, Riudecanyes, Vandellòs i Vilanova d'Escornalbou), 3 del partit de Montblanc (Capafonts, la Febró i Prades), i un del partit de Valls (l'Albiol). Tanmateix el final de la guerra civil, l'abril del 1939, significà la derogació d'aquesta forma d'organització administrativa.

4.2.3.2. La comarca actual

Després del parèntesi del franquisme, l'organització comarcal catalana recuperà la seva vigència. Ara bé, tot i que l'Estatut del 1979 ja en preveia la reinstauració, no és fins a l'aprovació de dues lleis del Parlament de Catalunya (la Llei 6/1987, de 4 d'abril, i la Llei 22/1987, de 16 de desembre) que les comarques adquireixen la dimensió legal i institucional plena.

El capítol 1 de la Llei 6/1987 preveia que l'establiment de la divisió comarcal havia d'incloure necessàriament dos requisits: la consulta prèvia de tots els municipis de Catalunya i la decisió final mitjançant una llei del Parlament. En concret, l'apartat tercer de l'article 5 disposava que "els Ajuntaments s'han de pronunciar expressament sobre l'acceptació o el rebuig de la proposta de divisió comarcal que resulta de l'apartat 2, mitjançant acord del ple, que s'ha d'adoptar per majoria absoluta. Si l'Ajuntament no adopta cap acord o no el comunica en el termini establert per l'apartat 1, s'entén que no té objeccions a fer al mapa comarcal proposat "

El procediment de consulta esmentat donà, en relació amb els vint-i-set municipis de la comarca del Baix Camp de 1936 (27), un resultat de suport gairebé unànim a

l'adscripció al Baix Camp. Vint-i-sis dels vint-i-set municipis consultats s'hi declaraven a favor; l'única excepció fou el municipi de la Selva del Camp, que rebutjà els límits fixats a la comarca per la llei.

Amb tot, la configuració final del mapa del Baix Camp, amb un total de vint-i-vuit municipis, es va produir en un moment posterior: concretament l'any 1990, amb motiu de l'aprovació de la Llei 3/1990, de 8 de gener, de modificació de la divisió comarcal. En virtut de les determinacions específiques d'aquesta disposició, el municipi d'Arbolí (que a la consulta de 1987 havia declarat la seva voluntat d'incorporar-se al Baix Camp) se segregà de la comarca del Priorat i s'agregà a la comarca del Baix Camp. Des de la data esmentada fins ara no hi ha hagut, des del punt de vista administratiu, cap més modificació de l'estructura vigent, ni de rang comarcal ni de rang municipal.

4.3. El Baix Camp i el Camp de Tarragona des del punt de vista lingüístic. Algunes notes

Dins el capítol de presentació dels trets geogràfics essencials de la comarca ens ha semblat lògic fer una referència específica a l'apartat de la llengua. Concretament, a les característiques que presenta la parla de la zona estudiada des del punt de vista dialectològic. I aquesta referència la plantejem no tan sols en la perspectiva d'una anàlisi regional, que demana fer una certa atenció a la llengua del lloc, com un dels diversos elements que contribueixen a la construcció d'allò que podríem anomenar la "individualitat del territori", sinó també per una qüestió d'afinitat temàtica: en el context d'un estudi de toponímia, en què la llengua constitueix la matèria primera d'allò que són els "materials de base" (els noms de lloc), pensem que els criteris de lògica més elementals demanen fer una introducció bàsica a les característiques d'aquesta llengua en relació amb el territori concret en què és utilitzada i aplicada habitualment.

En qualsevol cas, un criteri d'homogeneïtat d'anàlisi ens porta a no referir-nos de forma concreta a la comarca del Baix Camp, sinó a prendre com a marc lingüístic genèric el conjunt del Camp de Tarragona. I això per dos motius: d'una banda, per la virtualitat bàsicament administrativa que té -pels motius que hem tingut ocasió de tractar amb anterioritat- la divisió del Camp en Alt Camp, Baix Camp i Tarragonès; d'altra banda, perquè els lingüistes i en particular els dialectòlegs han fet èmfasi a considerar el Camp com una unitat, des del punt de vista lingüístic, i han insistit a subratllar el caràcter de la seva parla com de transició (aspecte, aquest últim, que seria difícil de plantejar si en comptes de referir-nos al conjunt del Camp ens centréssim tan sols en la seva tercera part) (28). A fi que aquestes consideracions es puguin enquadrar dins el marc geogràfic adequat, hem inclòs el mapa 4.6 (que situa l'àmbit de la parla del Camp de Tarragona dins el domini lingüístic català).

D'entrada, Veny caracteritza el *tarragoní* com un dels subdialectes del català central, i assenyala que la seva àrea s'estén pel Tarragonès, l'Alt Camp, el Baix Camp i la Conca de Barberà, per bé que no ha estat delimitada de manera precisa. D'una manera més particular, assenyala que el *tarragoní* constitueix una àrea dialectal de transició entre el català occidental i l'oriental, i que aquesta caracterització peculiar explica que siguin

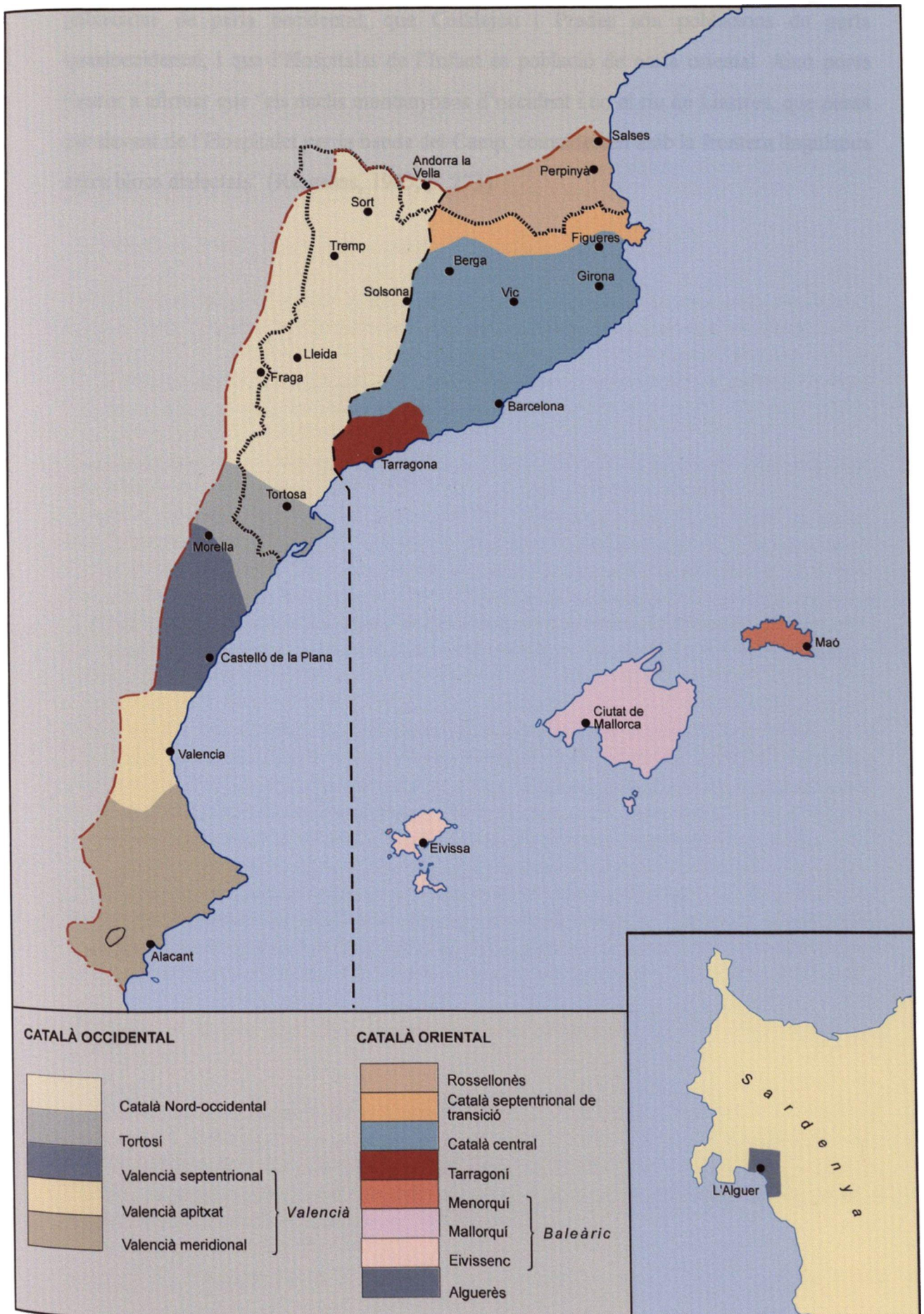
presents en aquesta parla trets propis de cadascun dels dos grans dialectes. En concret, entre els trets occidentals més estesos en cita cinc (Veny, 1982, pp. 41-42):

1. La [ʃ̂] inicial o postconsonàntica (*txocolata*, *xocolata*).
2. La iod segregada per la /s/ intervocàlica o final i per la /z/ intervocàlica: *caixa* [kájse].
3. La palatalització de la n per una iod precedent en casos com *cunya*, *cuina*.
4. Els plurals en *-ns* dels antics proparoxitons: *jóvens*, *joves*.
5. El manteniment de la combinació *-ua* àtona precedida de consonant velar (*llengua*, *aigua*), sense cap de les reduccions de l'element labiovelar [ɥ] practicades pel català oriental.

Explica igualment Veny que les formes de l'article *lo(s) / el(s)* hi coexisteixen d'acord amb nivells generacionals (a diferència del que succeeix al català central, on preval exclusivament la forma *el(s)*). I assenyala també que “la característica més destacada, més singular del tarragoní és la pervivença -bé que a no tota l'àrea- de la /v/ labiodental, que era comuna en la llengua antiga, oposada a la bilabial /b/” (Veny, 1982, p. 42). Així mateix, remarca aquest autor que el tarragoní presenta altres solucions lingüístiques específiques, que a nivell de matis donen vivacitat a aquest subdialecte, i que, d'altra banda, el seu lèxic és molt suggestiu, amb una presència significativa d'arcaïsmes i mossarabismes -que tenen reflex tant en mots comuns com en la toponímia.

Volem referir-nos, finalment, a un aspecte d'un interès particular en relació amb la nostra recerca, aportat per Recasens al seu estudi sobre la parla del Camp (Recasens, 1985): l'anàlisi, a un nivell territorial detallat, del paper que exerceix el Camp de Tarragona com a zona de transició entre català oriental i català occidental. En aquest sentit, Recasens arriba a unes conclusions que permeten dibuixar el traçat de la línia divisòria entre els dos grans dialectes amb un grau de detall molt significatiu. Concretament, considera que dins

Mapa 4.6. Àmbit de la parla del Camp de Tarragona dins el conjunt del domini lingüístic català

Font: Elaboració pròpia a partir de Recasens (1985)

el Baix Camp es poden fer matisos dialectals importants: que Vandellòs i Pratdip són poblacions de parla occidental; que Colldejou i Prades són poblacions de parla quasioccidental, i que l'Hospitalet de l'Infant és població de parla oriental. Això porta l'autor a afirmar que "els nuclis muntanyosos d'occident i no el riu de Llastres, que passa per davant de l'Hospitalet per la banda del Camp, coincideixen amb la frontera lingüística entre blocs dialectals" (Recasens, 1985, p. 273).

Notes al capítol 4

(1) Respecte d'aquesta qüestió, Joan Rebagliato, al capítol d'introducció geogràfica al Camp de Tarragona, dins el volum 7 de la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, assenyala el següent: "La plana és qui ha donat nom al Camp; té una superfície de prop d'un miler de quilòmetres quadrats, només assolits als Països Catalans per la plana litoral valenciana, el Pla de Mallorca i les planes rossellonesa, empordanesa, urgellenca i lliterana. Potser cap, però, llevat de la valenciana i la rossellonesa, no té un amfiteatre orogràfic tan ben definit." (GGCC, 1982, vol. 7, p.12)

(2) Pere Blasi (1954), *Les terres catalanes*. Barcelona, Aymà, p. 661.

(3) A l'apartat segon d'aquest mateix capítol desenvoluparem amb una certa amplitud la qüestió de la "identitat territorial" del Camp de Tarragona, i en particular del Baix Camp.

(4) En particular Josep Iglésies, que dedica un treball monogràfic a aquesta qüestió (Iglésies, 1930), al qual ens referirem més endavant.

(5) Coromines assenyala que el topònim *Camp* [de Tarragona] és una aplicació toponímica del mot comú llatí CAMPUS, que tant pot tenir el sentit de "plana" o "planura", com de "terra extensa fora de poblat". "Recordem que el sentit llatí ha quedat especialment en la vinculació toponímica, aplicat a la rodalia planera d'una ciutat: el Camp de Tarragona, el Camp de Llívia, el Camp d'Elx, o altres esteses de terra més estretes de terra plana: 'Camp de l'Arpa'. El document a què al·ludeix, de l'any 1315, és citat per Antoni de Campmany a les "Memorias históricas sobre la Marina, el Comercio y las Artes de la antigua ciudad de Barcelona", vol. II, p. 78, de l'any 1779. (Coromines, *DECat*, II, p. 460).

(6) En el seu treball sobre la delimitació de les comarques catalanes, i en referir-se al Camp de Tarragona, Font i Sagué cita diversos documents als quals fa referència Villanueva al *Viaje literario a las iglesias de España*, inclosos al tom 19 d'aquesta obra. Entre altres citacions hi ha les següents: "in ipso campo de Terrachona" (any 1175) "in campo Terraconense" (any 1194). Vegeu, al respecte, Font i Sagué, 1897, p. 415.

(7) Les alteracions administratives puntuals que ha sofert el territori del Baix Camp en els darrers 60 anys han estat tres: l'agregació de les Irlles a Riudecols, l'any 1940; l'agregació de la Mussara a Vilaplana, el 1961, i la incorporació a la comarca, l'any 1990, del terme d'Arbolí, que fins aleshores havia estat adscrit a la comarca del Priorat.

(8) Vegeu, en aquest sentit, les consideracions de Rebagliato a GGCC, 1982, vol. 7, pp. 10 i ss.

(9) De fet, la individualitat física de les Muntanyes de Prades i la notable extensió del massís (se li atribueix una superfície d'uns 260 km²), com també la circumstància que històricament vagi constituir l'àmbit d'una jurisdicció senyorial -l'anomenat Comtat de Prades-, expliquen que aquest territori hagi estat tractat sovint de forma independent, a manera de subcomarca específicament diferenciada.

(10) GGCC, *Ibid.*, ps. 12-13.

(11) Iglésies, 1971a, p. 30.

(12) Iglésies, 1971a, p. 30; Oriol de Bolòs, a *GGCC, Ibid.*, ps. 15-16.

(13) Carles, M. (1999), p. 248.

(14) Dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya reproduïdes a Carles, M., *Ibid*, p. 248.

(15) Carles, M., *Ibid*, p. 248.

(16) Iglésies, 1971a, pp. 31-32.

(17) Els estudis de delimitació territorial tenen una tradició consolidada en la geografia europea; particularment, en la perspectiva de la geografia regionalista clàssica -essencialment francesa-, dins la qual s'ha inscrit la geografia catalana d'una bona part del segle XX. No és estrany, doncs, que per regla general les monografies i els estudis de caràcter regional fets en el nostre context hagin dedicat una part -més extensa o menys- a la qüestió dels límits. Els plantejaments, tanmateix, varien d'uns països a uns altres. Al Canadà, per exemple, hi ha una branca de l'onomàstica que s'ocupa específicament d'aquestes qüestions; es tracta de la *regionímia*. Dorion i Poirier (1975, p. 120) la defineixen com "la branca de la coronímia que s'ocupa dels noms de les regions, no solament quant al seu origen i la seva significació sinó també quant a la seva aplicació espacial."

(18) Hem de puntualitzar, en aquest sentit, que quan parlem del "topònim de més significació" volem referir-nos al seu abast estrictament territorial. Si considerem que un dels aspectes essencials de la nostra recerca és l'estudi de la *comarca*, és indubtable que el topònim *Baix Camp*, al·lusiú a un territori de 695,30 km² i que representa la suma dels vint-i-vuit municipis que el componen, és el que té una "significació espacial" més rellevant.

(19) Cal assenyalar que en la documentació medieval unes vegades es parla de la "Vegueria de Tarragona" i altres vegades de "Vegueria i Camp de Tarragona". Per a una consideració detallada del concepte de vegueria, i de la seva significació com a divisió territorial, vegeu Burgueño, J. (1995), *De la vegueria a la província*. Barcelona, Dalmau Editor, i Sabaté, F. (1997), *El territori de la Catalunya medieval*. Barcelona, Fundació Vives Casajoana.

(20) Sobre aquesta qüestió es pot consultar especialment Vila (ed. 1979) i E. Lluch i O. Nel·lo (1983).

(21) Vegeu, al respecte, Vilà, J. (1994), *Una visió geogràfica de Catalunya, ara fa quatre-cents anys*. Dins "Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, nº 918, vol. LIII, pp. 119-168.

(22) N'hi ha una edició moderna: Iglésies, J., (curador) (1949), *Pere Gil i la seva geografia de Catalunya*. Barcelona, Quaderns de Geografia.

(23) Extret d'Iglésies, *Ibid*, pp. 168-169. Hem normalitzat l'ortografia del text original.

(24) Vegeu Vila (ed. 1979), pp. 86-87.

(25) La informació de base ha estat extreta del llibre que la Generalitat va publicar dos anys després de l'inici dels treballs de la ponència: Generalitat de Catalunya (1933), *Divisió territorial. Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis*. Barcelona. A la llista transcrita, hem fet constar la grafia dels noms dels municipis tal com apareix a l'obra esmentada.

(26) A la data de referència (novembre de 1931), els partits judicials que tenien la major part de municipis ubicats al Camp de Tarragona eren els de Reus, Tarragona i Valls. Complementàriament, hi havia tres partits judicials més (els de Falset, Montblanc i el Vendrell) amb municipis que es declaraven pertanyents al Camp de Tarragona.

(27) S'ha de tenir present que el terme de les Irlles fou agregat al de Riudecanyes en acabar la guerra civil, i que el terme de la Mussara s'incorporà al de Vilaplana el 1961. Els vint-i-nou municipis inicials, doncs, quedaven de fet reduïts a vint-i-set. D'altra banda, hem de dir que les dades sobre aquest procediment de consulta les hem extretes del llibre: Generalitat de Catalunya. Departament de Governació (1987), *L'organització comarcal de Catalunya. La consulta municipal*. Barcelona.

(28) Entre els estudis de dialectologia moderns que fan una referència específica a la parla del Camp de Tarragona hem de citar els dos que hem utilitzat per a la redacció d'aquest epígraf: d'una banda, el treball de Joan Veny *Els parlars catalans. Síntesi de dialectologia* (ed. Moll, Palma de Mallorca, 1982), del qual hem consultat la tercera edició; d'altra banda, i amb caràcter ja molt més específic, l'obra de Daniel Recasens *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona* (Curial - Abadia de Montserrat, Barcelona 1985), en la seva primera edició. Val a dir, sobre la qüestió de referència, que aquest últim autor arriba a una conclusió important en relació amb la diferenciació interna del territori; concretament, que el curs de riu Francolí constitueix una zona de canvi d'isoglosses, de tal manera que podria donar peu a argumentar, des del punt de vista lingüístic, l'existència de dos àmbits subcomarcals: Alt Camp i Baix Camp. Vegeu, al respecte, Recasens, *Ibid.*, p. 273.

**CAPÍTOL 5. L'ESTUDI DE LA TOPONÍMIA DEL BAIX CAMP.
CONSIDERACIONS METODOLÒGIQUES**

“(…) Tinc l’absolut convenciment d’haver-vos defraudat, sobretot si en vosaltres sobreneda la tendència classificadora i definidora. Ho lamento i presento excuses. Us recomanaria, però, de pensar que en aquest món tot és relatiu, i que Einstein reconegué que les matemàtiques eren les menys exactes de les ciències. Què volia dir? Que les Matemàtiques no són prou properes a la realitat, s’allunyen massa de la realitat. Naturalment es referia a la Matemàtica teòrica: no pas a la Matemàtica aplicada. Què hauria dit de la Toponímia? Que serà tant més exacta com més s’apropi a la realitat (complexa i variable), i no es deixi enlluernar per fórmules o definicions estàtiques i dogmàtiques.”

Enric Moreu-Rey, Tipologia toponímica

“La simplicitat no és en absolut un mètode. Ben al contrari: és una fita, un límit ideal que no perd de vista la complexitat de les coses i tota la multiplicitat de mirades possibles.”

Paul Valéry

Un cop fet l'estudi dels aspectes bàsics de la geografia del Baix Camp, pertoca d'entrar en l'anàlisi de la seva toponímia. I aquesta comesa passa necessàriament, al nostre entendre, per la consideració detallada de les qüestions de mètode. Pensem, en aquest sentit, que ens hem de circumscriure a tres temes o apartats concrets: el context espaciotemporal de la recerca duta a terme, la descripció i la crítica de les fonts utilitzades i, finalment, la qüestió de la sistematització i l'ordenació dels topònims. Els dos primers temes no plantegen una problemàtica específica; podríem dir que la referència a l'un i a l'altre respon a la lògica pròpia de la recerca. En canvi el tercer tema té ja un perfil ben diferent, en la mesura que al·ludeix a una temàtica complexa, i no sempre resolta amb criteris equiparables, com és l'establiment d'una "tipologia toponímica". En el nostre cas hem de dir, respecte a aquesta qüestió, que hem volgut evitar d'entrar en un debat merament teòric, i que hem orientat l'anàlisi en dues direccions d'un contingut essencialment pràctic: d'una banda, l'estudi de les propostes d'ordenació i classificació dels topònims més conegudes; de l'altra, la formulació d'una tipologia o esquema d'ordenació adequat a les especificitats del nostre estudi. I tot plegat, partint de la premissa que la problemàtica que ens ocupa té unes connotacions molt lligades al context territorial a què es fa referència, i que, per tant, és absurd plantejar-se una forma de resoldre-la que tingui un valor universal.

5.1. Consideracions generals: l'espai i el temps de la recerca duta a terme

L'estudi dels noms de lloc d'un sector qualsevol del territori dóna origen, a grans trets, a una problemàtica doble: en relació amb el paràmetre *espai*, i en relació amb el paràmetre *temps*. En relació amb l'espai, per la dificultat que implica la concreció d'uns "àmbits de significació" susceptibles de canvi i de variació. En relació amb el temps, per la complexitat que pot significar en ocasions la determinació de la vigència d'un topònim. De fet, no ens passa per alt que la qüestió de l'espai i del temps en toponímia -i en geografia, en una perspectiva general- té una dimensió inequívocament filosòfica i, en aquest sentit, s'escapa d'allò que és l'objecte immediat d'aquesta recerca; tot i això, creiem que és convenient fer-hi esment perquè hi ha uns condicionants d'ordre espaciotemporal que afecten directament el desenvolupament del nostre treball. (1)

Fem referència, d'entrada, al paràmetre "espai". I plantejem l'interrogant principal: *¿quin és l'espai significatiu de la recerca duta a terme?* Essencialment hauríem de dir que és el comprès en l'àmbit territorial que hem tingut ocasió d'exposar: la comarca del Baix Camp, considerada en la perspectiva dels seus vint-i-vuit termes municipals. Dins aquest marc genèric, la primera puntualització important és que no ens interessa "qualsevol" espai: només ens interessa aquell que té una dimensió pública, que s'ha traduït en l'existència d'un nom que ha passat a integrar allò que podríem denominar la "memòria col·lectiva del territori." Entenem que, a la pràctica, hi ha molts altres espais susceptibles de nominació, però que sovint tenen una transcendència menys pública, o en qualsevol cas amb un component privat important: per exemple, una determinada finca o propietat, un determinat local, indústria o negoci. Es tracta d' "espais" que poden rebre -i, de fet, generalment reben- un nom, però una tal denominació no sol ultrapassar els àmbits domèstic, administratiu o comercial. Per això, en la mesura que la transcendència toponímica d'aquests noms és més limitada (és a dir, que poques vegades arriben a integrar-se en la referida "memòria col·lectiva del territori"), pensem que és lògic excloure'ls del nostre camp d'estudi. Així doncs, i sobretot de cara a evitar que la nostra recerca esdevingui inextricable, a causa de la complexitat de l'objecte a estudiar, creiem justificat optar per l'estudi de *l'espai significatiu* en el sentit que hem expressat; en qualsevol cas, ens decantem per aquesta opció amb unes certes reserves, perquè estem

davant un concepte que porta inherent, d'una forma que creiem inevitable, una certa càrrega d'ambigüitat.

L'altre condicionant de pes és el relatiu al paràmetre "temps". També aquí és important defugir plantejaments abstractes o absoluts i tractar d'acotar adequadament la qüestió. Partim de la base que qualsevol recerca concreta sobre els noms de lloc d'un territori ha d'enquadrar-se dins unes coordenades de temps determinades: mai cap recerca toponímica no s'ha fet fora de la història; o sigui, fora del temps. I, mal que ens pesi, aquest altre paràmetre resulta a vegades molt difícil de precisar -sobretot si pensem en termes de "documentar" i "atestar" degudament cada referència toponímica. La pregunta clau, en aquest sentit, és: quan comença i quan acaba la vigència d'un topònim concret? Davant la indeterminació de la resposta, també en aquest cas pensem que és inevitable anar a parar, a efectes operatius, a una noció de *temps significatiu*: que, per al cas d'aquesta recerca, vindria circumscrit per les dates de les fonts sobre les quals hem basat el nostre estudi. És a dir, el "temps significatiu" al qual hem referit aquesta recerca sobre la toponímia del Baix Camp comprèn el període que va de l'any 1963 (data de publicació del primer inventari de noms, corresponent al terme de la Mussara) al 1998 (data a la qual hem de referir dues de les últimes recerques dutes a terme: l'inventari toponímic de Mont-roig del Camp -ara en vies de publicació- i el de Cambrils -encara en fase de realització). És, doncs, un període de 35 anys els 35 anys durant els quals s'han anat realitzant els estudis municipals que utilitzem com a font de referència primordial. Val a dir, en aquest punt, que les fonts cartogràfiques emprades corresponen a un interval de temps molt més curt (que va del 1987 al 1991) Però respecte d'això hem d'afegir que aquestes fonts les hem utilitzat només amb caràcter supletori, i que, per les raons que explicarem més endavant, els hem donat un valor secundari en comparació amb la informació procedent dels estudis municipals (2)

En conseqüència, doncs, i a partir dels condicionaments als quals ens acabem de referir, considerem que els disset mil topònims sobre els quals fonamentem la recerca constitueixen la *toponímia bàsica* vigent de la comarca del Baix Camp. Dit en altres paraules: un corpus de noms de lloc representatiu de la realitat territorial del Baix Camp, que pensem que és suficient per si mateix com a base d'estudi. A partir d'aquí, hem de

dir que la nostra voluntat de recerca s'ha volgut situar en la línia de la proposta que el professor Joan Miralles feia a la cloenda del XVII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, a Barcelona, l'any 1992, quan afirmava que "la recollida de dades sobre onomàstica catalana ja és prou important, però crec que no ens ha de seduir solament l'anàlisi dels materials, sinó també la síntesi, la interpretació" (3). I afegir que, de fet, a aquesta voluntat d'anàlisi i de síntesi responen tant aquest capítol com els altres que constitueixen la segona part de la tesi.

5.2. Les fonts toponímiques

En relació amb aquesta tesi, parlem de “fonts toponímiques” quan al·ludim als treballs i als aplecs de dades que han servit de font essencial per a la nostra recerca. En aquest sentit, podem dir que hem treballat a un triple nivell: els inventaris o reculls de noms, que han constituït el cos informatiu principal; la cartografia, que ha tingut un caràcter marcadament supletori, i limitat als casos en què, en relació amb un determinat terme municipal, no es disposava del corresponent recull de noms; finalment, hem de fer referència de les anomenades “fonts complementàries”, la utilització de les quals s’ha limitat a qüestions puntuals o a dubtes que no podien ser resolts a partir de la cartografia.

5.2.1. Els inventaris o reculls de noms

La base essencial de la nostra recerca la constitueixen els reculls de noms de caràcter integral (4) i de base municipal, que en el cas del Baix Camp equivalen a un total de 19 estudis (i que corresponen, pròpiament, a 18 termes municipals, atesa l’agregació de la Mussara a Vilaplana l’any 1961). A aquests dinou estudis caldria afegir-hi, en certa manera, el de Cambrils, que es troba en curs de realització i del qual hem pogut consultar, per gentilesa de l’autora, els materials treballats fins ara. Els estudis en qüestió, anotats per ordre cronològic i amb expressió de l’autor, són els següents:

- . L’Aleixar (Albert Manent, 1962)
- . Antic terme de la Mussara (Ramon Amigó, 1963)
- . Maspujols (Albert Manent, 1966)
- . Castellvell del Camp (Ramon Amigó, 1968)
- . Almoster (Ramon Amigó, 1968)
- . Vilaplana (Albert Manent, 1969-70)
- . La Febró (Albert Manent, 1973-74)
- . L’Albiol (Enric Moreu-Rey, 1976)
- . Riudoms (Eugeni Perea, 1978)
- . Arbolí (Joan Prats, 1978)
- . Les Borges del Camp (Ferran Jové, 1981)

- . Capafonts (Albert Manent, 1981)
- . Vilanova d'Escornalbou (Carles Maristany, 1982)
- . Prades (Ramon Amigó, 1985)
- . Reus (Ramon Amigó, 1988; l'any 1958 el mateix autor n'havia publicat una primera versió)
- . Riudecanyes (Dolors Roigé, 1989)
- . Riudecols (Ferran Jové, 1991).
- . Alforja (Miquel Jassans, 1991)
- . Mont-roig del Camp (Ferran Jové, en curs de publicació)
- . Cambrils (Montserrat Vidiella, en curs de realització)

En relació amb la recerca que hem dut a terme (la finalitat essencial de la qual, com hem tingut ocasió de dir, és l'estudi d'un territori concret a partir de la seva toponímia), és important fer notar que els reculls integrals de noms ofereixen uns avantatges concrets, com a material de treball, que cap altre tipus de font arriba a oferir. Esmentem, en particular:

- a) La seva concepció, a manera de "diccionari de noms" d'un terme o territori determinat. Cada entrada -o sigui, cada nom- conté la descripció detallada de l'àmbit o del lloc concret a què fa referència el nom. Es tracta d'una concepció, doncs, que té una dimensió geogràfica innegable.
- b) La seva voluntat d'exhaustivitat. Els reculls han estat duts a terme generalment per un sol autor, que durant un període de temps que pot arribar a comprendre diversos anys, ha recollit, a partir de fonts diverses (sobretot l'enquesta oral i la recerca documental), tots els noms de lloc que ha tingut notícia. El fet, doncs, que amb motiu de la recerca l'autor hagi tingut una relació molt directa i molt de primera mà amb el territori que ha estudiat confereix un valor particular a la seva recerca, des de la perspectiva del que podríem anomenar la "percepció geogràfica".
- c) L'atestació documental d'una part important dels noms recollits. El fet que les fonts documentals hagin tingut un paper important en les respectives recerques

municipals atorga un valor afegit a la recerca que cada autor ha dut a terme. Malgrat que, des del punt de vista geogràfic, els topònims estrictament històrics tenen un interès secundari (i això ho explicarem amb més amplitud i detall a l'apartat 5.3.1.), un topònim vigent que, a més a més, és atestat documentalment té les condicions idònies per a ésser tractat com a matèria primera de recerca. Senzillament, perquè el suport d'una referència documental afegeix perspectiva i concreció a allò que, d'entrada, existeix només com a nom, com a fet lingüístic oral.

Per contra, cal notar també que els reculls integrals de noms tenen també alguns inconvenients, sobretot de cara a l'explotació posterior de la seva informació. D'una banda presenten el problema del risc d'esbiaixament (o de subjectivitat) que es pot derivar de la manera i l'estil de treballar de cada autor, per més que hi hagi uns criteris metodològics bàsics que se segueixen d'una forma gairebé general. D'altra banda, sovint les coordenades temporals de la recerca són tan àmplies que es pot arribar a fer difícil per a l'estudiós delimitar realment els "noms vigents" i els "noms no vigents". Tots dos problemes són difícils de solucionar amb caràcter general, sobretot si es té present la naturalesa particularment elusiva dels noms de lloc, a la qual fèiem una referència expressa al capítol I de la tesi.

Al mapa 5.1. hem representat el conjunt dels municipis del Camp de Tarragona (o sigui, de les comarques del Baix Camp, l'Alt Camp i el Tarragonès), i hi hem remarcat els municipis que, fins al moment present, han estat objecte d'un inventari o recull de topònims de caràcter integral. S'hi pot observar que l'àmbit del Baix Camp constitueix, de molt, la zona més estudiada, i que els sectors del Tarragonès i de l'Alt Camp que han estat treballats es corresponen, gairebé en tots els casos, amb àrees limítrofs o adjacents a aquella comarca. L'explicació de la preeminència del Baix Camp en aquest tipus d'estudis (preeminència que es dona, igualment, en relació amb el conjunt del territori de Catalunya) radica en el fet que el primer nucli d'estudiosos sobre la matèria al Principat són originaris d'aquesta comarca o bé hi estan vinculats. Vegeu, al respecte, dins el tercer capítol de la tesi, l'epígraf 3.2.6.2.

5.2.2. La cartografia

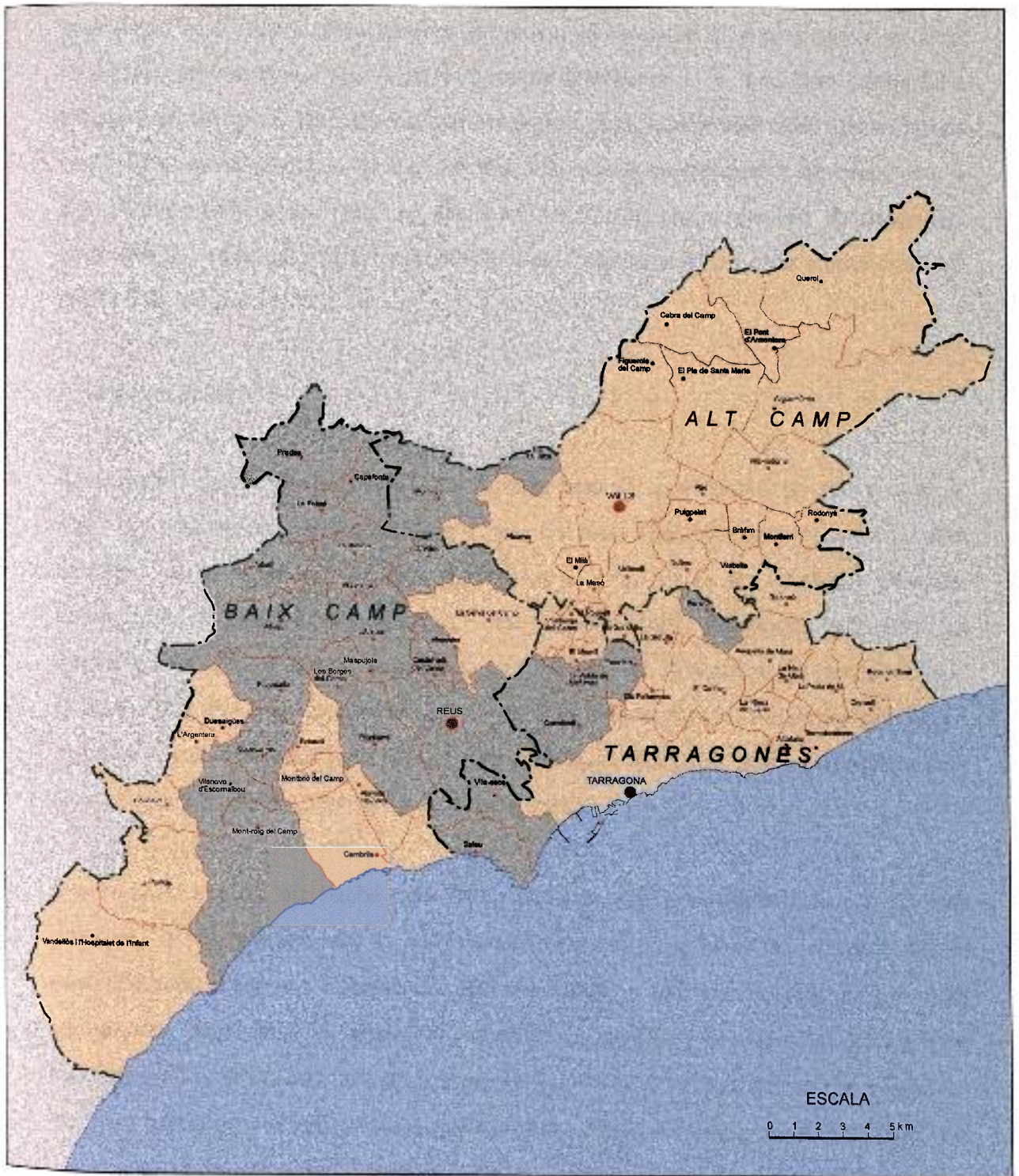
Atès el propòsit, per part nostra, d'estudiar un àmbit territorial unitari -que, a l'inici de la recerca, vam fixar en la comarca del Baix Camp-, hem hagut de completar les fonts toponímiques de base municipal de què disposàvem amb un altre tipus de font mínimament equiparable (si més no, en el sentit de proporcionar una informació territorial detallada, tant a nivell quantitatiu com qualitatiu). I la font més idònia que hem trobat en aquest sentit ha estat la cartografia a escala 1:5.000 publicada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya, entre 1987 i 1991 (5). Concretament, hem buidat la toponímia dels 95 fulls de l'*Ortofotomapa de Catalunya* a escala 1:5.000, publicats entre el 1987 i el 1991, relatius als nou termes de la comarca dels quals no es disposa de recull integral de noms. Aquests nou termes són els següents:

- . L'Argentera
- . Botarell
- . Colldejou
- . Duesaigües
- . Montbrió del Camp
- . Pratdip
- . La Selva del Camp
- . Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant
- . Vinyols i els Arcs

Així mateix, hem consultat els fulls cartogràfics de la mateixa sèrie corresponents al terme de Cambrils, a fi de completar la informació toponímica d'aquest territori (sobre el qual, com ja hem tingut ocasió d'assenyalar, hi ha en aquests moments un recull onomàstic en curs de realització).

Val a dir que la referència específica d'aquests 95 mapes utilitzats figura a l'apèndix I de la tesi, a l'inici de la llista de topònims de cadascun dels termes municipals afectats. I volem afegir també, abans de cloure aquest apartat, que hem utilitzat també cartografia complementària però d'una forma selectiva. És a dir, que hem pres els fulls de

Mapa 5.1. Inventaris toponímics de base municipal al Camp de Tarragona

■ Municipis amb inventari de noms realitzat (1998)

l'Ortofotomapa 1:5.000 com a referència principal, i que la consulta d'altres fonts cartogràfiques s'ha limitat a dubtes i qüestions de caràcter puntual. Hem actuat d'aquesta manera per tal d'evitar l'heterogeneïtat que sovint es deriva de la "superposició" de fonts cartogràfiques diverses, i per poder fonamentar la recerca sobre una base cartogràfica mínimament uniforme. Hem de recordar, en aquest punt, que la utilització de cartografia com a font toponímica té, en el nostre estudi, un caràcter essencialment supletori; com ja hem tingut ocasió d'assenyalar en altres epígrafs, la riquesa i precisió de dades que comporta, per regla general, un recull integral de topònims ens ha portat a considerar-los com a font toponímica principal.

5.2.3 Altres fonts

A banda dels reculls integrals i de la cartografia, hem de fer esment d'un darrer tipus de font, que anomenem complementària, i que ha estat utilitzada només amb caràcter episòdic. Es tracta bàsicament dels diccionaris i de les obres de referència generals, ressenyades a l'apèndix bibliogràfic, que en recerques d'aquesta naturalesa es converteixen en un auxiliars de consulta imprescindibles. No creiem que en el present epígraf calgui donar-ne més detalls ja que en determinats capítols de la tesi hem tingut ocasió a referir-nos explícitament a algunes d'aquestes fonts, per la seva transcendència al nivell general de la lingüística i la toponímia catalanes.

D'altra part, hem de dir també que, en determinats supòsits -sobretot en relació amb dificultats d'interpretació de la informació toponímica, o a fi de resoldre certes contradiccions d'aquesta informació- hem recorregut a allò que és una tècnica i un mètode ben propi de la geografia: el treball de camp. Tot i que en principi la nostra recerca no s'ha fonamentat en treball de camp directe (en la mesura que ens hem basat en les fonts toponímiques referides), sí que hem recorregut a aquesta possibilitat quan les circumstàncies ho han exigint. Concretament, en alguns casos de llacunes en la informació de base; llacunes que hem detectat, sobretot, en alguns sectors dels nou municipis que no han estat estudiats a nivell de recull integral i en relació amb els quals ens hem hagut de basar en la toponímia de fonts cartogràfiques.

5.3. L'estudi i la sistematització dels topònims

En aquest darrer apartat del capítol volem centrar-nos en les dues qüestions principals de caràcter metodològic que ens queden per tractar: d'una banda, el procés d'anàlisi i tractament dels topònims, que ens ha portat, a partir de les fonts toponímiques utilitzades, a preparar les llistes de l'apèndix onomàstic de la tesi; d'altra banda, la problemàtica de l'ordenació i la sistematització dels topònims. Aquesta última qüestió, més enllà del seu vessant teòric, hem hagut de plantejar-la en una perspectiva essencialment pràctica: és a dir, pensant en la necessitat de dotar d'un ordre i una cohesió internes els disset mil topònims que constitueixen la base de la tesi. I tractant d'aconseguir, en darrera instància, una estructuració general dels materials que, sense desvirtuar el seu sentit puntual, permetés l'anàlisi dels noms per sèries conceptuals i l'aplicació de punts de vista comparatius.

5.3.1. La preparació dels materials

Els topònims han estat extrets de cadascun dels inventaris municipals seguint un criteri bàsic: seleccionar tan sols els noms que en el moment de la realització de l'inventari constaven com a "existents", i eren detectats per tant en la fase d'enquesta oral. Així doncs, s'ha analitzat cas per cas si aquests topònims complien aquesta condició, i s'han deixat de banda els que constaven tan sols com a "pretèrits" (o "històrics"). Amb aquesta manera de procedir s'ha volgut donar uniformitat i coherència a la recerca a nivell temporal. És ben probable que en els estudis que se centren en aspectes estrictament lingüístics aquest criteri de la vigència o no vigència del nom sigui indiferent; però, des del nostre punt de vista, una recerca onomàstica abordada des de la geografia demana fer una atenció particular i específica *al moment present*. Per això hem cregut que era imprescindible que, primer de tot, anivelléssim la informació des de la perspectiva de la vigència temporal. Al cap i a la fi, aquest anivellament cronològic és el criteri que ens permet procedir més endavant a l'agrupació dels noms en sèries, i ens dóna peu a establir comparacions. Dit en altres paraules: pensem que l'atenció a la dimensió temporal, juntament amb l'espacial, del material bàsic de la nostra recerca (els topònims) és la garantia de l'enfocament específicament geogràfic del treball.

A banda la verificació de la vigència, cada topònim ha estat analitzat des de la perspectiva del seu significat; és a dir, ens hem plantejat no l'estudi etimològic del mot, sinó el seu sentit en el moment actual: si el nom en qüestió fa referència a un accident del relleu, un element hidrogràfic, un paratge, una partida de terra o qualsevol altre concepte amb transcendència espacial. Hem interpretat, doncs, el significat dels topònims d'acord amb la informació que hem trobat sobre cada nom en el respectiu estudi municipal; i, de conformitat amb aquesta interpretació, hem ordenat cada nom en un apartat o en un altre de la tipologia que hem adoptat (i que explicitem a l'apartat 5.3.3.). En definitiva, globalment hem dut a terme una "lectura" o interpretació del camp semàntic d'allò que hem anomenat la *toponímia bàsica* del Baix Camp. (6) Una "lectura" que hem de reconèixer essencialment com a aproximativa, atès el volum global d'informació sobre el qual hem treballat.

El tercer i últim aspecte que hem de subratllar des del punt de vista formal és que, atès l'elevat nombre de topònims tractats, ha estat imprescindible un cert "anivellament lingüístic". En aquest sentit hem de dir que tot i que hem partit d'unes fonts d'una elevada qualitat lingüística, sempre hi ha topònims concrets que presenten dubtes des del punt de vista de la forma i de la grafia. I, quan els dubtes s'han presentat, els respectius autors dels reculls municipals no sempre els han resolt de la mateixa manera. Ha calgut, doncs, actuar amb uns certs criteris d'uniformitat lingüística per tal de corregir la tendència a la disparitat que es descobria, al nivell de conjunt, a l'hora d'escriure els topònims formats a partir de determinats tipus de noms: des de dialectalismes a estrangerismes, passant pels topònims formats amb una arrel antroponímica susceptible de diverses possibilitats d'escriptura, entre altres casos. Una vegada més volem subratllar que aquest tractament només ha tingut com a finalitat facilitar l'anàlisi i la comparació globals, i en el marc concret d'aquest treball, sense que d'això se n'hagi de desprendre cap mena d'intencionalitat "normalitzadora" o "estandaritzadora" sobre els referits noms.

5.3.2. L'ordenació dels topònims: problemàtica específica i anàlisi dels criteris adoptats pels autors

L'ordenació dels topònims, com a qüestió complexa que és en si mateixa, ha estat un dels temes més difícils d'abordar de la recerca, i no creiem que la resposta que finalment hi hem donat pugui considerar-se una altra cosa que un intent de plantejar el problema des de la perspectiva específica de la geografia.

D'entrada, hem de dir que hem intentat trobar punts de referència mínimament vàlids en obres publicades fins ara, però generalment hem detectat que la major part dels esquemes i les classificacions s'han fet en funció de la recerca de què es tractés, i poques vegades hem trobat que tinguessin un valor extrapolable a altres obres, més enllà d'alguns aspectes parcials. Altres vegades hem trobat que, més que plantejar un esquema de classificació global, s'ha optat per fórmules sectorials: és el cas de les propostes que se centren exclusivament en els noms relatius al relleu, o bé el cas dels esquemes que fan atenció exclusivament a determinades modalitats de l'activitat humana.

Per tot això, ens ha semblat convenient elaborar un esquema propi d'ordenació de la toponímia a efectes de la nostra recerca. Un esquema que, tot acceptant les limitacions inherents a qualsevol intent d'establir una tipologia, per acurada i respectuosa que es vulgui, permetés distribuir el conjunt dels noms d'una manera lògica i sense desnaturalitzar-los.

Als epígrafs següents passem a considerar amb un cert detall la problemàtica exposada. Plantegem inicialment algunes qüestions de caràcter general sobre l'ordenació dels topònims; analitzem després algunes tipologies que s'han proposat (algunes de les quals amb un èxit notable, a tenor del seguiment que han tingut) i avaluem els seus avantatges i les seves mancances en relació amb la nostra recerca. Finalment, exposem els criteris en què ens hem basat per a elaborar un esquema d'ordenació propi i específic.

5.3.2.1. Preliminar: consideracions teòriques sobre l'ordenació dels topònims

Des del punt de vista teòric, la qüestió de l'ordenació o sistematització dels topònims ha estat escassament tractada. L'especialista francès Albert Dauzat s'hi referia, en una obra de l'any 1932, en els termes següents:

“La classificació dels noms de lloc és una qüestió bastant delicada. Si bé hi ha sèries de noms que la lògica agrupa amb facilitat, es passa constantment d'una sèrie a l'altra en el curs de l'evolució del llenguatge (...). Les fronteres [entre les sèries] són sovint més indecises que en el camp de l'antroponímia: és impossible, per exemple, establir una delimitació entre els noms dels paratges i els dels accidents del terreny, que sempre apareixen confosos de forma indestriable.”

(Dauzat, 1932, p. 9)

Tot i la dificultat que apunta Dauzat, l'escàs tractament del tema és una mancança de difícil justificació si ens ho mirem en termes estrictament científics (ja que, en principi, qualsevol ciència positiva opera, almenys en un primer estadi de desenvolupament, a partir de tipologies, taxonomies o fórmules diverses de classificació). Ara bé, quan ens plantejem la particular naturalesa dels noms de lloc i les dificultats per a definir d'una manera rígida i tancada el mateix concepte de topònim, la mancança esmentada comença a aparèixer no tant com un fet aïllat sinó com una circumstància lligada a la problemàtica global dels noms de lloc. En altres paraules: una reflexió en profunditat sobre aquesta qüestió ens porta a concloure que el problema de fons no radica tant en la dificultat de trobar un esquema de classificació idoni com en la impossibilitat de superar la contradicció bàsica: que qualsevol forma d'ordre, de classificació o de categorització és, en la seva mateixa essència, *estàtica*, mentre que la realitat és, en essència, *dinàmica*.

En un dels seus darrers articles, *Tipologia toponímica*, Moreu-Rey feia unes consideracions especialment interessants sobre la qüestió que estem tractant:

“Enfront del caos problemàtic, la reacció de l’home ha estat -i serà- d’intentar de simplificar a tota costa (encara que sigui falsejant). La millor manera, la més racional i fàcil, l’ha descoberta: resideix en tasques classificatòries. De l’home diem que és un animal racional; havíem de dir millor: que l’home és un animal classificador, sempre.”

(Moreu-Rey, 1995, p. 45) (7)

Tot seguint el fil argumental que proposa Moreu, afegirem que l’acte de classificar es planteja com una fórmula, pragmàtica i possibilista, d’abordar el coneixement de les coses. Des d’aquesta perspectiva es configura com una activitat “de mínims”: classificar per assolir un ordre; i, a partir d’aquest ordre, fer possible la comprensió de la realitat. Però també una activitat “de màxims”: la pròpia limitació humana no ens permet anar més enllà. Malgrat que l’acte de classificar ens pot abocar al risc de la simplificació, hem de córrer aquest risc si volem aspirar a un coneixement progressiu de la realitat. En altres paraules, es tracta d’acceptar plenament el repte que apuntàvem més amunt: intentar conèixer una cosa dinàmica amb uns esquemes inevitablement estàtics; però sent conscients, en el fons, que aquests esquemes no són una finalitat en si mateixos sinó tan sols un instrument convencional per a captar, amb totes les imperfeccions que es vulgui, això tan inaprehensible que anomenem realitat.

5.3.2.2. Un primer criteri d’ordenació: les normes de Coromines - Ribas (1936)

El text “Per al recull de noms de lloc de Catalunya”, escrit per Joan Coromines i Enric Ribas l’any 1936, és considerat com el primer recull de normes per a la recollida i l’ordenació dels topònims publicat a Catalunya (8). Tot i el seu caràcter succint, que tindrem ocasió de comentar més endavant, és important assenyalar-lo per la significació que va tenir en el moment de la seva publicació (9) i també per un aspecte que té una incidència directa en relació amb les nostres fonts d’estudi: el fet, concretament, que nombrosos reculls integrals de topònims dels municipis del Baix Camp hagin estat sistematitzats d’acord amb els criteris exposats en aquestes normes. (10)

Un dels apartats de l'opuscle porta el títol de "disposició del recull", i fa referència a l'enfocament metodològic de la recerca i a l'ordenació dels topònims, en els termes següents:

"Es faran els treballs per termes municipals sencers, i els noms seran donats en sèries, d'acord amb la pauta que donem més avall, i tenint cura de posar en primer terme els noms de més importància objectiva.

Pel fet que dins el nucli de població els noms són més nombrosos i generalment d'un caràcter diferent, el recull partirà en dues parts el terme i el nucli de població. Vegeu-ne la disposició:

* Terme municipal:

- . Nucli principal de població
- . Agregats
- . Muntanyes
- . Valls i clotades
- . Planes
- . Masses i cursos d'aigua
- . Punts de la costa
- . Noms de mar endins
- . Noms de terra endins, segons la gent de mar
- . Batllies, verals, partides en què es divideix el terme
- . Boscos, etc.
- . Cases i construccions isolades
- . Fonts, pous, mines, etc.
- . Camins
- . Arbres, roques, etc., remarcables
- . Pobles del voltant
- . Llocs de fora el terme, però molt vistents o de renomada
- . Comarca

* Nucli de població:

- . Barris
- . Carrers i places
- . Altres llocs importants (fonts, sèquies, certes construccions, cases amb nom que no depèn de l'estadant, etc)"

Des del punt de vista del contingut, val la pena de notar que l'esquema proposat diferencia amb claredat allò que és "toponímia urbana" de la "toponímia del terme municipal", i que l'ordenació interna dels conceptes només respon d'una forma aproximada a allò que podríem anomenar "lògica geogràfica". En efecte, tot i que hi ha

una tendència a l'agrupació dels conceptes per blocs homogenis (d'una banda la geografia física, i de l'altra la geografia humana), l'observació del detall posa en evidència que no es respecta aquesta sistemàtica en tots els casos. A més a més, la remarca preliminar que fan els autors en el sentit que es tingui "cura de posar en primer terme els noms de més importància objectiva" introdueix un factor de possible distorsió, en la mesura que la valoració d'aquesta "importància objectiva" queda totalment a criteri de l'autor del treball.

Com a il·lustració del fet que la tipologia proposada en aquestes normes esdevenia excessivament esquemàtica transcrivim la tipologia de conceptes adoptada, a la pràctica, a tres reculls toponímics de municipis del Baix Camp (l'Aleixar, les Borges del Camp i Riudoms):

a) Recull toponímic de l'Aleixar (a cura d'Albert Manent, 1962)

* El terme municipal

- . Nuclis de població
- . Muntanyes
- . Rieres
- . Barrancs i rases
- . Mines
- . Basses i bassots
- . Pous
- . Fonts
- . Partides de terra
- . Pretèrits a les partides de terra
- . Finques i bocins de terra
- . Masos
- . Ermites
- . Horts
- . Camins
- . Ponts
- . Molins
- . Arbres singularitzats
- . Indrets singularitzats
- . Pedres singularitzades
- . Colls
- . Plans
- . Pujades
- . Boscors
- . Coves

- . Eres
- . Corral
- . Casetes
- . Pedreres
- . Forns d'obra i de calç
- . Llocs de fora terme molt vistents o de molta anomenada

* El nucli de població

- . Carrers i places
- . Cases singularitzades
- . Indrets d'anomenada

* Altres

- . Cognoms actuals més abundants
- . Renoms tradicionals
- . Renoms desapareguts
- . Pobles més propers

b) Recull toponímic de les Borges del Camp (a cura de Ferran Jové, 1970)

* El terme municipal

- . La població
- . Partides de terra
- . Pretèrits de les partides de terra
- . Boscos i pinars
- . Pretèrits dels boscos i pinars
- . Plans
- . Masos
- . Pretèrits de masos
- . Casetes
- . Pretèrits de les coves o barraques
- . Serrets i altres formes de relleu
- . Pretèrits dels serrets i altres formes de relleu
- . Ponts
- . Pretèrits dels ponts
- . Pedres singularitzades
- . Camins
- . Pretèrits dels camins
- . Carreteres
- . Mines
- . Pretèrits de les mines
- . Fonts
- . Pretèrits de les fonts
- . Basses i bassots
- . Pretèrits de les basses i els bassots

- . Barrancs, rases i rescloses
- . Pretèrits dels barrancs, les rases i els torrents
- . Pedreres
- . Forns d'obra i de calç
- . Pretèrits del forn de calç
- . Pous
- . Sènies
- . Arbres singularitzats
- . Pretèrits dels arbres singularitzats
- . Caus
- . Indrets singularitzats
- . Pretèrits dels indrets singularitzats
- . L'estació
- . Eres
- . Pretèrits de les eres
- . Finques i bocins de terra
- . Pretèrits de les finques i els bocins de terra
- . Horts
- . Pretèrits dels horts
- . Els molins
- . Pretèrits dels molins
- . Els llocs de fora terme molt visibles o de molta anomenada
- . Pretèrits dels llocs de fora terme de molta anomenada

* El nucli de població

- . Els carrers i les places
- . Carrers, places i avingudes de significació política
- . Pretèrits dels carrers i les places
- . Les cases i els edificis singularitzats
- . Pretèrits de les cases i els edificis singularitzats
- . Els indrets d'anomenada
- . Pretèrits dels indrets d'anomenada
- . Altres coses d'interès

* Altres

- . Els renoms tradicionals
- . Renoms desapareguts
- . Els cognoms més corrents
- . Els pobles més propers

c) Recull toponímic de Riudoms (a cura d'Eugeni Perea, 1978)

* El terme municipal

- . La població
- . Partides de terra

- . Trossos de terra
- . Camins
- . Arbres singularitzats
- . Cursos d'aigua
- . Basses
- . Mines
- . Barrancs
- . Molins
- . Masos
- . Horts
- . Eres
- . Pinars
- . Granges
- . Carreteres
- . Indrets singularitzats
- . Pretèrits

* El nucli de població

- . Carrers i places
- . Cases singularitzades
- . Barris
- . Fonts
- . Abeuradors
- . Premses

* Altres

- . Llocs de fora vila de molta anomenada
- . Cognoms més abundants
- . Renoms tradicionals
- . Establiments públics de renom ja desapareguts
- . Pobles més propers

Com a conclusió de l'anàlisi efectuada, podríem dir que les normes de 1936 representen un intent meritori de donar unes primeres pautes de vertebració dels reculls de toponímia, prenent el territori com a referència. Ara bé, el seu grau escàs de desenvolupament -en altres paraules, el seu esquematisme-, juntament amb la diversitat intrínseca de la geografia a l'escala local, expliquen la seva insuficiència a l'hora de ser utilitzades com a referència sistemàtica. I expliquen també, en darrera instància, que al cap i a la fi els mateixos estudiosos de la toponímia les anessin abandonant, a benefici de l'ordenació dels noms merament alfabètica (11). Amb aquest canvi de criteri, es postergava una manera d'enfocar els reculls de noms que tenia, malgrat totes les

insuficiències, un component geogràfic innegable, i s'optava per una forma d'ordenació potser més útil com a "inventari lingüístic", i potser més pràctica a l'efecte de qualsevol consulta puntual, però molt pobre quant a la sistematització conceptual de l'espai estudiat. I en qualsevol cas, amb unes dificultats més grans per a la utilització de la informació de la perspectiva específica de la geografia (12).

5.3.2.3. L'esquema estructurador d'Enric Moreu-Rey (1982)

A la seva coneguda -i, en diversos sentits, emblemàtica- obra *Els nostres noms de lloc*, de l'any 1982 (i que, en una primera versió, aparegué l'any 1965), Moreu-Rey formula una tipologia de conceptes toponímics que, a més de representar un intent d'establir criteris generals en un camp aleshores inèdit, té una vocació sistematitzadora gairebé exhaustiva. En realitat, més que una tipologia concebuda pròpiament com a tal, és un esquema d'estructuració dels diversos epígrafs del llibre; però, atesa la voluntat de l'autor de referir-se a tots els conceptes de l'espai que tenen (o que poden tenir) alguna mena de transcendència toponímica, aquest esquema es converteix a la pràctica en una proposta de sistematització que fa de bon consultar i que té, a la vegada, una dimensió geogràfica innegable.

Hem analitzat detingudament l'obra en qüestió, i, a l'efecte de conèixer amb detall la tipologia esmentada, hem extret, a manera de buidat, els conceptes específics estudiats per l'autor. A continuació els ressenyem, agrupats en els sis grans epígrafs utilitzats com a referència genèrica (relleu, hidronímia, els sòls, flora, fauna i l'home i les activitats humanes):

* El relleu

- . La plana
- . L'altiplà
- . La metàfora
- . Eminències en general
- . Cims i eminències afilades
- . Eminències massisses
- . Eminències diverses
- . Eminències menors
- . Depressions i colls

- . Estrets
- . Depressions diverses
- . Pareds verticals i inclinades. Costes
- . Diferències d'altitud, situació o grandària

* Hidrònims

- . Aigües corrents
- . Aigües no corrents
- . Remor, moviment i temperatura de l'aigua
- . Intervenció de l'home

* El sòl. Composició del terreny

- . Roques i pedres en general
- . Classes de roques
- . Altres terrenys. El color

* La flora

- . Els arbres. Termes generals
- . Els arbres. Espècies
- . Arbres fruiters
- . Arbusts
- . Altres plantes i herbes
- . Noms col·lectius de vegetació variada. Suffixos

* La fauna

- . Animals domèstics
- . Animals salvatges
- . Ocells
- . Altres animals
- . Noms de lloc referits als animals col·lectivament

* L'home i les activitats humanes

- . L'hàbitat. La casa
- . Altres noms de la casa
- . Aglomeracions
- . Parts de l'aglomeració. Topònims urbans
- . Motius afectius de cases i aglomeracions
- . Les parts de la casa
- . Relacions institucionals i jurídiques
- . Agricultura. El camp
- . La ramaderia
- . Meteorologia
- . Indústria i artesania
- . Comerç i altres activitats socials

- . Guerra i flagells
- . La religió. Religions antigues i superstició
- . Religió cristiana. Els sants
- . Les vies de comunicació
- . Altres termes vials
- . El transport marítim
- . Els noms de persona
- . Antropònims catalans
- . Antropònims femenins
- . Malnoms
- . Antropònims i topònims indicatius de procedència
- . Antropònims d'origen germànic

Des del punt de vista del contingut, la mancança principal de la sistematització que fa l'autor és, a criteri nostre, el fet que les categories conceptuals utilitzades no sempre tenen el mateix valor formal. És a dir, que en algunes ocasions es tracta de veritables categoritzacions en abstracte (per exemple, quan dins de l'apartat del relleu, es distingeixen conceptes com ara “plana”, “altiplà”, “depressions i colls” o “cims i eminències afilades”); però en canvi, al seu costat, hi ha enunciats que no tenen el valor de categoria sinó que, en alguns casos, es refereixen a conceptes ben diferents (per exemple, quan dins el referit apartat del relleu s'esmenta, al costat dels conceptes anteriors, “la metàfora”; o bé quan, a l'apartat referit a l'home i les activitats humanes, se situen en un mateix pla conceptual uns enunciats tan diversos com “hàbitat”, “vies de comunicació”, “religió” o “guerra i flagells”). Tot i això, si es fa la salvetat d'aquesta mena de “confusió d'enunciats” (en el sentit que hi ha una certa falta de criteri a l'hora de distingir categories conceptuals i motivacions etimològiques), la informació concreta que es pot arribar a extreure de l'obra en el sentit expressat és molt rica, i en bona part original (a causa de la manca generalitzada d'aquest tipus d'estudis).

5.3.2.4. Exemple de tipologia classificatòria sectorial: els noms de les formes del relleu (Carles Domingo, 1997)

A banda de les tipologies analitzades fins ara, que tenen en comú, en tots els casos, que abasten o pretenen abastar el conjunt de l'espai geogràfic, cal fer notar també l'existència d'algunes propostes d'estructuració onomàstica de caràcter sectorial o temàtic; és a dir, que limiten el seu àmbit de referència a un determinat aspecte de l'espai. És el cas de les

formes del relleu, que ha donat origen a un estudi recent (Carles Domingo, 1997) molt ben documentat i centrat específicament en el domini lingüístic del català. En aquest estudi, Domingo analitza els noms comuns de la llengua catalana -amb una consideració particular de les formes dialectals- que fan referència al relleu, en el sentit més ampli possible d'aquest concepte. El resultat és un treball molt complet, que sorprèn per l'extensió i la diversitat de termes registrats; en especial quan hom pensa que només es refereix a una faceta de l'espai geogràfic (això sí, molt productiva des del punt de vista terminològic).

A continuació transcrivim la tipologia d'ordenació dels termes que utilitza Domingo en aquesta obra. Cal subratllar que bàsicament els enunciats es corresponen amb conceptes d'un abast més o menys ampli; en tot cas, cal tenir present que cadascun d'aquests conceptes és tractat a fons, a raó d'un capítol per concepte. Això sol pot donar una idea de la diversitat de termes que integren allò que podríem denominar la "nomenclatura orogràfica" catalana; una diversitat que és, d'altra part, correlativa a la igualment remarcable diversitat física del conjunt de les terres catalanes.

* Conceptes relatius a la idea de "muntanya"

- . Muntanya
- . Mont i munt
- . Els puigs
- . Sinònims locals de muntanya
- . Muntanyes amb morfologies especials
- . Tossals
- . Turons i elevacions menors
- . El cim
- . La carena
- . Els sistemes muntanyosos
- . Colls i congostos

* Conceptes relatius a la idea de "vessant"

- . Vessants
- . Espadats
- . Roques
- . L'aixaragallament
- . Les esllavissades
- . Pedregams i pedregars
- . Clapisses, tarteres, clapers i taperot

. Microrelleu de les superfícies rocoses

* Conceptes relatius a la idea de “fondalada”

. Valls i depressions

. Comes

. Barrancs i torrents

. Córrecs, rases, llaus i altres

. Depressions

* Altres

. Plans, planes i altiplans

. Coves, balmes i avencs

5.3.2.5 Tipologies classificatòries de la toponímia cartogràfica

A banda de les tipologies analitzades fins ara, l'interès de les quals se circumscriu al pla teòric, és interessant també fer un repàs de les formes d'ordenació de la toponímia des de perspectives aplicades; concretament, quan la tipologia que s'estableix té com a finalitat la inserció dels topònims en cartografia. Aquí, de fet, es planteja un enfocament de la qüestió una mica diferent, perquè els noms de lloc no són considerats en si mateixos sinó més aviat en relació amb criteris tècnics cartogràfics -i, particularment, tipogràfics. Tot i això, l'ordenació bàsica dels materials pressuposa també una conceptualització de l'espai, i per aquest motiu creiem d'interès fer-hi una breu referència. Esmentarem, en concret, dues propostes metodològiques: la de l'Instituto Geográfico Nacional (IGN) i la de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC).

a) Tipologia classificatòria de l'Instituto Geográfico Nacional (13)

Parteix d'una caracterització bàsica de la toponímia en tres grans grups, els quals són objecte, cadascun, d'un tractament tipogràfic diferenciat: “Nuclis o entitats de població”, “Orografia, llocs i paratges” i “Hidrografia”. Dins de cada grup, els topònims es classifiquen en categories diferenciades, a cadascuna de les quals s'adjudica un dígit (que, al seu torn, serveix per a l'atribució d'un tipus i un cos de lletra determinats). Els grups i les categories són els següents:

* Nuclis o entitats de població

1. Capitals de província de més d'un milió d'habitants
2. Capitals de província de més de 500.000 habitants
3. Capitals de província de més de 200.000 habitants
4. Capitals de província de més de 100.000 habitants
5. Capitals de província de menys de 100.000 habitants
6. Ajuntaments de més de 10.000 habitants
7. Ajuntaments de 5.000 a 10.000 habitants
8. Ajuntaments de menys de 5.000 habitants
9. Poblacions de més de 10.000 habitants
10. Poblacions de 5.000 a 10.000 habitants
11. Poblacions de 1.000 a 5.000 habitants
12. Entitats col·lectives
13. Entitats singulars
14. Urbanitzacions
15. Cases, corrals, barraques, molins

* Orografia, llocs i paratges

1. Grans accidents, elevacions, serres de primer ordre, massissos, comarques
2. Serres de segon ordre
3. Serres de tercer ordre
4. Serres de quart ordre
5. Accidents menors, cims, carenes, valls, riberes, etc.
6. Collades, passos, estrets, engorjats

* Hidrografia

1. Rius de primer ordre, embassaments de primer ordre
2. Rius de segon ordre, llacunes importants, embassaments de segon ordre
3. Rius de tercer ordre, salines, llacunes, embassaments de tercer ordre
4. Rius de quart ordre, embassaments de quart ordre
5. Rius de cinquè ordre, rieres, barrancs, rambles, sèquies, abeuradors, fonts, pous, dipòsits, sínies.
6. Canals importants
7. Canals secundaris
8. Mars
9. Golfos
10. Ries
11. Estrets
12. Badies
13. Ports marítims
14. Platges, puntes, caps
15. Illes importants
16. Illes petites
17. Cales

b) Tipologia classificatòria de l'Institut Cartogràfic de Catalunya (14)

Pròpiament es tracta d'una classificació-codificació; és a dir, es pretén aconseguir amb ella no tan sols una categorització molt detallada de conceptes geogràfics, sinó també l'establiment d'una codificació que permeti la incorporació de tota la toponímia registrada a una base de dades. Es parteix, a aquests efectes, de considerar un esquema de classificació estructurat en tres nivells, des del més genèric al més detallat. Exposem, a continuació, una versió succinta d'aquest esquema:

* 0. Divisions político-administratives

- . Municipi
- . Comarca
- . Província
- . Comunitat Autònoma
- . Estat

* 1. Poblament: indrets d'habitació permanent

- . Nuclis de població
- . Parts d'un nucli urbà
- . Edificació aïllada
- . Edificació aïllada habitada temporalment

* 2. Poblament: implantació industrial

- . Centres productors d'energia
- . Indústries agroalimentàries
- . Indústries de la construcció
- . Indústries de l'electricitat i de l'electrònica
- . Indústries de la fusta i del suro
- . Indústries del metall
- . Indústries del paper
- . Indústries del reciclament
- . Indústries extractives
- . Indústries mecàniques
- . Indústries navals
- . Indústries químiques
- . Indústries tèxtils
- . Indústries transformants
- . Locals industrials abandonats
- . Polígons industrials

* 3. Poblament: serveis de comunicació i transport

- . Instal·lacions per als mitjans de transport en general
- . Serveis per al trànsit aeri
- . Serveis per al trànsit marítim
- . Transport per rail
- . Vies de comunicació: carreteres, camins, etc.
- . Sistemes de transport i de comunicació

* 4. Poblament: serveis comunitaris

- . Centres administratius
- . Centres comercials
- . Centres de serveis socials
- . Llocs d'interès històrico-cultural
- . Centres docents
- . Centres sanitaris
- . Centres religiosos
- . Centres d'esbarjo
- . Hostaleria
- . Instal·lacions militars
- . Centres de recerca
- . Centres de finances
- . Senyals

* 5. Medi físic: orografia terrestre i marítima

- . Elevacions del terreny en general
- . Punts elevats d'una muntanya
- . Depressió de la superfície terrestre
- . Pas a través d'una carena
- . Espadat de roca
- . Terreny planer
- . Terreny pendent
- . Cavitats naturals
- . Indrets
- . Relleu litoral i marí

* 6. Medi físic: hidrografia

- . Masses d'aigua naturals
- . Masses d'aigua artificials
- . Cursos d'aigua naturals
- . Cursos d'aigua artificials
- . Obres hidràuliques

5.3.2.6. Valoració de les tipologies estudiades

Totes les tipologies de sistematització dels topònims que hem estat analitzant presenten avantatges i inconvenients, i no n'hi ha cap que puguem considerar-la com a modèlica de cara al nostre estudi. Fins i tot gosariem dir, a la vista de la diversitat d'enfocaments detectada, que no és versemblant pensar que hi pugui haver una tipologia única, dotada de valor absolut. Més aviat sembla lògic optar per adaptar la tipologia a l'àmbit territorial al qual es tracti d'aplicar-la: entre altres raons, per garantir a la pràctica uns mínims d'eficàcia. Un univers de conceptes molt ric pot esdevenir innecessari -i fins i tot desorientador- en relació amb un àmbit territorial geogràficament poc diversificat; d'igual manera, una tipologia esquemàtica pot esdevenir aviat insuficient si s'aplica a un àmbit territorial molt divers. Una prova d'això últim la tenim en les normes de Coromines - Ribas: a pesar de tractar-se d'una tipologia concebuda amb criteris lògics, el seu excessiu esquematisme a l'hora d'aplicar-la a la toponímia d'àmbits municipals explica la disparitat d'interpretacions: cada autor mirava d'adaptar-la a les especificitats del seu marc concret d'estudi.

Un altre principi que creiem important, a l'hora de construir una tipologia classificatòria fonamentada en criteris lògics, és la conveniència de no interferir el que és la "sistematització de conceptes" amb una qüestió propera però situada en un altre pla del coneixement, com és la "motivació etimològica". La delimitació entre aquestes dues perspectives de recerca és bàsica si es vol evitar, en darrera instància, el risc de la mixtificació. Ja hem apuntat més amunt que, a criteri nostre, algunes de les propostes de sistematització de la toponímia estudiades (i, concretament, la de Moreu-Rey) perden en part la seva possible utilitat com a tipologia en considerar en un mateix pla totes dues perspectives, de forma indiscriminada.

Finalment, cal fer una referència específica a les tipologies de sistematització de la toponímia cartogràfica. Les dues propostes que hem analitzat en aquest sentit, la de l'IGN i la de l'ICC, tenen en comú que apunten cap a una universalitat conceptual de gran abast; en altres paraules, la seva estructura i la seva diversitat interna semblen pensades (i en especial en el cas de la proposta de l'ICC) per a un possible ús a

diferents escales del procés cartogràfic: des d'escala grans a escales petites. Això, de fet, les fa de difícil utilització directa en àmbits territorials definits (com el que nosaltres ens proposem estudiar); fins al punt que arribat el cas, es fa imprescindible la seva adaptació. També per aquest camí, doncs, arriba a fer-se evident una conclusió que ja apuntàvem més amunt: és a dir, que difícilment podem pensar en tipologies de classificació dels topònims que tinguin un valor absolut. I que, a la pràctica, a l'hora de planejar una tipologia determinada és convenient tenir present l'àmbit territorial de referència i la finalitat última (teòrica o aplicada) a la qual la vulguem destinar.

5.3.3. L'ordenació dels topònims: exposició dels criteris utilitzats en relació amb aquesta tesi

Sobre la base de les consideracions exposades als epígrafs anteriors, ens ha semblat convenient elaborar un esquema propi d'ordenació de la toponímia als efectes de la nostra recerca. Un esquema que, tot acceptant les limitacions inherents a qualsevol intent d'establir una tipologia, per acurada i respectuosa que es vulgui, permetés distribuir els noms d'una manera lògica i sense desnaturalitzar-los.

L'esquema ha estat reproduït al quadre 5.1 (vegeu el final del capítol), i la seva sistematització interna respon als criteris que explicitem als punts següents:

5.3.3.1. Distinció fonamental: la toponímia relativa al medi físic i la toponímia relativa a l'home i a la seva activitat

Des d'un plantejament purament lògic, la diferenciació més elemental que es presenta en la toponímia d'un territori donat és, d'una banda, la que fa referència al *medi físic*; de l'altra, la que fa referència, d'una manera directa o indirecta, a *l'home i l'activitat humana*. Volem deixar establert, en qualsevol cas, que per a nosaltres no és una distinció taxativa, sinó una distinció pragmàtica; l'adoptem simplement a efectes operatius, perquè no considerem que tingui una base objectiva. En principi és una distinció tradicional, que es fonamenta en l'aparent antagonisme d'aquestes dues categories: d'una banda el "medi físic", com a part de l'espai que existeix per si

mateixa i amb independència de la intervenció de l'home damunt seu; d'altra banda, el "medi humà", o medi que és objecte directe de l'activitat humana o que té a veure directament amb la intervenció de l'home sobre el medi físic. Però aquest antagonisme teòric deixa de ser-ho -o, almenys, deixa de ser clarament un antagonisme- quan considerem determinats conceptes puntuals situats a cavall del "medi físic" i del "medi humà": per exemple, les *partides de terra*, que es corresponen objectivament amb parts determinades de l'espai físic, però que només es poden individualitzar a partir de criteris exclusivament "humans", com ara el procés històric que ha portat a la seva delimitació o la base jurídica que permet considerar una partida com una "suma de propietats rústiques"; o quan considerem conceptes que d'entrada poden semblar purament físics, com els *boscors*, però que admeten un grau d'intervenció humana prou gran com perquè se'ls pugui conceptualitzar com unes realitats físiques moldejades per l'home (i, en aquest sentit, se'ls arribi a equiparar als conreus, posem per cas).

En conseqüència, doncs, acceptem la distinció bàsica esmentada però amb totes les reserves que calguin i des d'una perspectiva en tot moment relativista. No se'ns escapa que, en el fons, la percepció humana desconeix aquestes categories i tendeix a captar l'espai, el territori, com un *tot continu*. I si pensem que la gènesi dels topònims troba el seu fonament en els actes elementals de la percepció, acabem arribant a la conclusió que qualsevol intent de "categoritzar" les percepcions és un mer artifici que xoca contra la naturalesa íntima de les coses.

5.3.3.2. Estructuració de l'àmbit corresponent a la toponímia del medi físic (A)

Hi distingim, a efectes pràctics, tres grans blocs o epígrafs: l'oronímia (o sigui, els noms relatius a les unitats del relleu i a les seves formes), la hidronímia (els noms corresponents als cursos i a les masses d'aigua naturals) i els noms de paratges, indrets i llocs del medi físic en general.

L'epígraf d'*oronímia* (A.a.) l'hem estructurat en els quatre apartats que anotem a continuació:

A.a.1. Relleu en sentit positiu. Vol englobar els topònims al·lusius a les formes del relleu, en tant que aquestes formes són percebudes com a prominències; o sigui, com a alteracions físiques destacades sobre la línia de l'horitzó. Situarem dins aquest camp de significació tots els topònims que responen a aquesta idea bàsica, i que sovint, dins el context de la comarca del Baix Camp, corresponen als noms comuns geogràfics següents: muntanyes, serres, serrats, moles, tossals, puigs, cims, carenes, roques, pedres, puntes, cingles, cingleres, cinglalls, solans, obacs, costes, costers, pedregals.

A.a.2. Relleu en sentit negatiu. En aquest cas la idea de referència és l'oposada a l'anterior; és a dir, les formes del relleu percebudes no com a prominències sinó com a depressions o enfonsaments respecte a la línia de l'horitzó, o bé com a cavitats o "espais buits". Aquí els noms comuns més usuals -sempre dins el context del Baix Camp- vénen a ser els que segueixen: colls, collets, collades, clots, clotades, fondos, valls, estrets, racons, comes, comellars, avencs, coves, forats, balmes, salts, timbes, canals.

A.a.3. Relleu en sentit neutre. A mig camí entre les dues idees anteriors, el relleu en sentit neutre vol significar les formes físiques conformes amb la línia de l'horitzó. És a dir, els plans i les planes, com a denominacions genèriques més habituals.

A.a.4. Orònims costaners. Hem volgut considerar les formes de relleu corresponents al sector de costa en un epígraf a part, atesa la seva especificitat. Hi trobem denominacions genèriques com ara les puntes, les cales o les platges. També hem inclòs en aquest apartat els estanys litorals, atès que, en el seu origen, solen tenir una relació molt directa amb l'evolució de la línia de la costa.

Pel que fa a l'epígraf d'*hidronímia* (A.b.), hem formulat tres apartats específics:

A.b.1. Cursos majors. Partint de la base que la comarca no té una xarxa hidrogràfica formada per rius importants (si més no, en relació amb el conjunt del territori català), hem considerat com a "cursos majors" els cursos fluvials que per regla general tenen

caràcter permanent. Habitualment es tracta dels col·lectors que en la nomenclatura geogràfica local reben el nom genèric de rius o rieres.

A.b.2. Cursos menors. Tots els cursos fluvials de caràcter no permanent, o en altres paraules, tots els cursos que a nivell local no són ni “rius” ni “rieres”, els hem considerat integrants d'aquest apartat. Entre les denominacions més habituals hi ha els barrancs, els torrents, les rases, els xaragalls, els córrecs i les aigüeres.

A.b.3. Elements hidronímics puntuals. Mentre que els dos apartats anteriors feien referència a conceptes de caràcter o desenvolupament lineal, en aquest apartat hi hem volgut integrar els conceptes hidronímics de caràcter essencialment puntual; es tracta, en la nomenclatura genèrica local, d'elements com ara els gorgs, els tolls, els salts d'aigua, les surgències (o fonts de caràcter natural) o els estanys no litorals. Volem remarcar, en qualsevol cas, que no hem inclòs dins aquest apartat els topònims relatius a fonts no equiparables a surgències naturals; és a dir, que quan ens hem trobat que una font estava lligada a un assentament humà, i que era objecte d'una intervenció artificial (cosa que al Baix Camp succeeix respecte a la major part de fonts existents), hem optat per situar el topònim corresponent dins l'àmbit de la toponímia relativa a l'activitat humana.

Ens queda referir-nos, dins l'àmbit del medi físic, a l'epígraf corresponent als *noms de paratges, indrets i llocs del medi físic en general* (A.c.). L'hem estructurat en quatre grans apartats:

A.c.1. Partides de terra (15). Hem considerat com a tals els sectors més o menys extensos d'un terme municipal coneguts amb un topònim específic, i que des del punt de vista territorial tenen una certa homogeneïtat derivada de factors físics, de la utilització econòmica del sòl o de l'estructura de la propietat rústica. A la pràctica, la seva delimitació precisa és molt difícil, o fins i tot impossible. Es tracta d'un concepte, doncs, molt particular, i que tant es pot considerar integrant del “medi físic” com del “medi humà”. Nosaltres, a efectes d'aquest estudi, ens hem inclinat per la primera opció.

A.c.2. Paratges en general. Es tracta d'una categoria complementària de l'anterior. Hem considerat com a integrants d'aquest apartat tots aquells elements del medi físic, tant de caràcter territorial com puntual, singularitzats a través d'un topònim, i, en qualsevol cas, no conceptuables com a "partida de terra" ni equiparable a cap altra categoria definida anteriorment. Es tracta, en definitiva, d'una categoria que, més que per si mateixa, més aviat es defineix en relació amb altres categories: un veritable "calaix de sastre", amb totes les reserves que calgui, dins l'apartat del medi físic.

A.c.3. Boscos. Als municipis del Baix Camp situats més cap a l'interior, el mantell forestal arriba a tenir-hi una certa importància. A més, fins a mitjan segle actual la seva explotació econòmica va tenir rellevància a nivell local (sobretot, per a l'obtenció de fusta i de carbó vegetal). Això explica que els boscos siguin un element significatiu en la toponímia de tots aquests municipis. D'altra part, i a pesar de tractar-se d'un concepte de classificació ambivalent (podria haver estat conceptuat com un element relacionat amb les activitats econòmiques), la seva transcendència al nivell del medi físic ens ha portat a integrar-lo dins aquest gran àmbit, i diferenciat en un apartat específic.

A.c.4. Arbres singularitzats. D'una forma semblant al que succeeix amb altres elements del medi físic (com poden ser les roques, les agulles o els diversos accidents de detall d'un massís o una muntanya), hi ha determinats exemplars d'arbre que han estat individualitzats mitjançant un nom, que ha passat a formar part del patrimoni toponímic local en igualtat de condicions amb la resta de noms amb transcendència espacial. Normalment la raó de tal individualització radica en les qualitats específiques de l'exemplar en qüestió, que han fet sorgir la necessitat d'un nom que el distingís. El cas dels arbres amb nom propi (pròpiament, caldria parlar aquí de *fitònims*) és un dels exemples que evidencien que la gènesi dels topònims i la percepció de les singularitats en l'espai són dos processos íntimament lligats l'un amb l'altre.

5.3.3.3. Estructuració de l'àmbit de la toponímia relatiu a l'home i a la seva activitat (B)

En aquest àmbit, que hem estructurat d'acord amb el mateix enfocament lògic amb què hem plantejat el conjunt de l'esquema, hi hem distingit tres blocs o epígrafs diferenciats: la toponímia relativa al poblament, la toponímia relativa a aspectes complementaris del poblament o a l'activitat econòmica, i, finalment, la toponímia relativa a les vies de comunicació (també anomenada "odonímia") (16). Es tracta, en qualsevol cas, de conceptes que poden ser objecte d'una diferenciació de caire convencional, però que tenen en comú el fet de referir-se, en tots els casos, a manifestacions de l'activitat humana amb transcendència explícita sobre l'espai, i amb un grau d'interrelació molt gran entre unes i unes altres.

El primer bloc se centra en la *toponímia relativa al poblament* (B.a.). Amb aquest enunciat es vol al·ludir als topònims que fan referència als assentaments humans en sentit general, és a dir, els llocs que constitueixen els centres de vida i de residència dels grups humans. Hi distingim en essència dos apartats, segons el sentit genèric de tals assentaments:

B.a.1. Poblament en sentit col·lectiu. És a dir, topònims que al·ludeixen a assentaments de població en sentit col·lectiu: bàsicament nuclis de població, en tota la diversitat d'escales en què se sol considerar operativa la idea de "nucli"; però també les parts dels nuclis prou diferenciades des del punt de vista de la percepció (tant a nivell intern com extern) com per haver donat lloc a una toponímia específica: per exemple, veïnats, barris o urbanitzacions.

B.a.2. Poblament en sentit singular. En aquest apartat, la idea d'assentament humà és considerada en una dimensió individual o singular. En altres paraules, la intenció d'aquest apartat és agrupar els topònims que fan referència a manifestacions concretes i particulars del poblament: normalment cases, masos i habitatges en general.

Pel que fa al bloc de la *toponímia relativa a aspectes complementaris del poblament, o a l'activitat econòmica* (B.b.), hi hem distingit els cinc apartats següents:

B.b.1. Edificacions auxiliars. Vol englobar tot aquella toponímia referida als habitatges i les edificacions que tenen un sentit clarament auxiliar dels principals; en el context del Baix Camp, sol tractar-se de construccions disperses pel territori i identificades habitualment com a casetes, masets o barraques.

B.b.2. Elements complementaris del poblament. En aquest cas la idea bàsica és la complementarietat de l'element en qüestió respecte a un determinat assentament humà. Entre els elements d'aquest caràcter que han donat lloc a topònims d'una forma més habitual podem esmentar basses, pous, fonts, mines, dipòsits, rescloses, abeuradors, canals, recs o sèquies. De fet, es tracta gairebé en tots els casos d'elements que tenen a veure amb el proveïment d'aigua (i que, per aquest motiu, estan lligats d'una forma particular amb els assentaments de població). Tot i això, si els hem considerat com una categoria conceptual pròpia ha estat més per un criteri d' "homogeneïtat temàtica" (i perquè, en aquest sentit, constitueixen un tipus de topònim molt freqüent a la comarca) que no pas perquè, objectivament, pensem que es diferenciïn amb claredat d'altres categories genèriques.

B.b.3. Elements relacionats amb l'activitat agrària. L'economia tradicional del Baix Camp ha tingut un fonament essencial en les activitats agràries, i això s'ha traduït en una notable presència de topònims relacionats amb aquest àmbit temàtic. Per això hem concebut un apartat específic en aquest sentit, en el qual hi hem incorporat conceptes genèrics que han donat lloc a un gran nombre de topònims, com ara eres, corrals, horts, trossos de terra, conreus, prats, parades, sorts, sènies, granges o finques en general.

B.b.4. Elements relacionats amb altres activitats econòmiques (en especial, industrials i comercials). Tot i que les activitats econòmiques no estrictament agràries han donat lloc a un nombre de topònims menor que les activitats relacionades amb el camp, la seva transcendència en aquest sentit també ha estat històricament prou significativa.

Notem, una vegada més, que han estat les activitats de base tradicional les que han fet sorgir el major nombre de noms de lloc d'aquest camp temàtic. Tot i això, i de conformitat amb les observacions que fèiem a l'epígraf 5.1. a propòsit de *l'espai significatiu*, hem de remarcar que també hem pres en consideració els topònims relatius a implantacions industrials o fabrils modernes, sempre i quan es pugui parlar de "topònims" en el sentit genuí del terme, i no simplement de nomenclatures merament administratives o comercials. Diguem, d'altra banda, que hem agrupat dins aquest epígraf els topònims relatius a conceptes genèrics com ara molins, fàbriques, cellers, premses, neveres (o pous de gel), bòbiles, pedreres, magatzems, mines extractives o forns, entre altres.

B.b.5. Edificis i elements singularitzats. Finalment, aquest apartat ha estat concebut com una categoria destinada a englobar tots aquells elements relacionats amb el poblament i que tenen una singularitat per si mateixos o bé que, en qualsevol cas, no resultaven fàcilment atribuïbles a cap de les quatre categories descrites amb anterioritat. D'altra banda, molts d'aquests elements han canviat de funció al llarg del temps, i això fa encara més difícil una pretesa "objectivació" del seu sentit com a referents espacials. Entre els conceptes genèrics a què es refereixen aquests topònims hi ha edificis de serveis en general, esglésies, ermites, capelles, creus, vestigis històrics, terres, castells, fites i altres elements equiparables.

Finalment, tanca el camp de la toponímia relativa a l'home i a la seva activitat l'epígraf de la *toponímia relativa a les vies de comunicació* (B.c.), que hem estructurat en dos apartats:

B.c.1. Vies de comunicació en general. L'hem concebut amb la idea d'agrupar-hi tots els topònims, siguin del medi urbà o del medi rural, referits a les vies de comunicació en el sentit ampli de l'expressió. Es tracta, de fet, d'un camp temàtic molt productiu des del punt de vista toponímic, i que fa referència a uns conceptes genèrics molt diversificats; entre altres, hi trobem carreteres, camins, carrers, travessies, avingudes, passeigs, passatges, corredors, carrerades, rondes, corralons, pujades, baixades, drecceres, autopistes i vies fèrries. Val a dir que, en relació amb aquest apartat, el criteri

bàsic ha estat tenir en compte si el topònim en qüestió feia referència a un element geogràfic que exerceix la funció de “via de comunicació”; atesa l'especificitat d'aquesta funció, no hem cregut adient subdividir l'apartat en categories internes particulars (que potser haurien desvirtuat el sentit bàsic d'aquesta manera de conceptualitzar).

B.c.2. Passos, indrets o punts concrets relacionats amb les comunicacions. En aquest apartat la idea de base no és la via de comunicació en si mateixa, sinó els llocs concrets d'una via determinada que han estat objecte d'una denominació específica; de forma paral·lela al plantejament de l'apartat anterior, hem englobat aquí tant els topònims del medi rural com els del medi urbà. Entre els conceptes genèrics més habituals d'aquest grup podem citar places, porxos, portals, ponts, passos, graus, pujadors, baixadors, escales o tombs.

5.3.3.4. Referència a l'àmbit toponímic final: els “altres topònims”

En darrer lloc hem concebut un apartat, al marge dels anteriors, el sentit del qual és agrupar-hi els topònims que no són susceptibles d'ésser incorporats dins cap de les categories establertes i que, per aquest motiu, hem classificat com a “altres topònims”. Dins aquest apartat hem distingit dos tipus de noms: els exotopònims i els talassònims, el sentit i l'abast dels quals els descrivim a continuació.

D'una banda, parlem d'*exotopònims* quan fem esment dels topònims que, tot i formar part de la “memòria geogràfica” local -o sigui, d'un terme municipal concret- prenen com a referent un element de l'espai situat fora de l'àmbit municipal en qüestió. Essencialment es tracta d'elements geogràfics d'una certa rellevància, almenys des de la percepció del nucli on han estat recollits. Hem de subratllar, en aquest punt, que aquest apartat té un caràcter que podríem anomenar selectiu: l'hem considerat, només, en relació amb els municipis en els quals aquesta toponímia havia estat recollida de forma expressa (és el cas de gairebé tots els municipis sobre els quals es disposa del recull integral de noms). Als efectes del nostre estudi es tracta d'un tipus de topònim

d'una importància secundària, ja que, en fer referència a elements geogràfics llunyans, la seva transcendència al nivell local és menor.

D'altra banda, parlem de *talassònims* per fer referència, d'una manera genèrica, als topònims de mar endins, en les seves diverses modalitats (17). Atès que es trata d'uns noms originats a la franja costanera del Baix Camp (que es reparteix entre els municipis de Cambrils, Mont-roig del Camp i Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant), però que fan referència a indrets situats a vegades molt lluny de la costa, hem cregut oportú agrupar-los en una mateixa categoria, i concebuda com a independent de les altres. A més s'ha de tenir present que es tracta d'una toponímia molt específica, de manera que des del punt de vista metodològic sembla recomanable, igualment, considerar-la dins una categoria a part.

Quadre 5.1. Esquema bàsic d'ordenació de la toponímia

A. TOPONÍMIA RELATIVA AL MEDI FÍSIC

A.a. Oronímia

- A.a.1. Relleu en sentit positiu
- A.a.2. Relleu en sentit negatiu
- A.a.3. Relleu en sentit neutre
- A.a.4. Orònims costaners.

A.b. Hidronímia

- A.b.1. Cursos majors
- A.b.2. Cursos menors.
- A.b.3. Elements hidronímics puntuals

A.c. Noms de paratges, indrets i llocs del medi físic en general

- A.c.1. Partides de terra
- A.c.2. Paratges en general
- A.c.3. Boscos
- A.c.4. Arbres singularitzats

B. TOPONÍMIA RELATIVA A L'HOME I A LA SEVA ACTIVITAT

B.a. Toponímia relativa al poblament

- B.a.1. Poblament en sentit col·lectiu
- B.a.2. Poblament en sentit singular.

B.b. Toponímia relativa a aspectes complementaris del poblament, o a l'activitat econòmica

- B.b.1. Edificacions auxiliars
- B.b.2. Elements complementaris del poblament
- B.b.3. Elements relacionats amb l'activitat agrària
- B.b.4. Elements relacionats amb altres activitats econòmiques (en especial, industrials i comercials).
- B.b.5. Edificis i elements singularitzats.

B.c. Toponímia relativa a les vies de comunicació

- B.c.1. Vies de comunicació en general
- B.c.2. Passos, indrets o punts concrets relacionats amb les comunicacions

C. ALTRES TOPÒNIMS

C.a. Exotopònims

C.b. Talassònims

Notes al capítol 5

- (1) Al treball que titulàvem *Algunes reflexions sobre el concepte de topònim* (Tort, 1996) vam tenir ocasió d'abordar amb una certa amplitud les particularitats que presenten els noms de lloc en la perspectiva de l'espai i del temps.
- (2) A banda de l'acotació temporal que representen les dates de realització dels inventaris onomàstics i de la cartografia que utilitzem com a fonts, cal tenir present que a l'efecte de la recerca en concret ens hem plantejat també la vigència o no vigència actual de cada topònim. Vegeu al respecte una explicació més detallada a l'epígraf 5.3.1.
- (3) Miralles, Joan (1993), *Conclusions* (XVII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Barcelona). Dins SOBI, LIII, juny, p. 150.
- (4) Per a una caracterització completa i detallada del concepte de "recull integral de noms" vegeu Ramon Amigó (1989), i en particular les pàgines 23 a 26.
- (5) En relació amb els plantejaments metodològics de la toponímia de l'*Ortofotomapa de Catalunya* a escala 1:5.000 vegeu Lleonart, M. Assumpta; Parella, Miquel (1994), *Toponímia en cartografia*. Dins "Terra", nº 22, abril de 1994, ps. 11-26. Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya..
- (6) Hem de subratllar, en qualsevol cas, que quan parlem de "lectura o interpretació del camp semàntic dels topònims" no ho fem tant en un sentit "lingüístic" com "geogràfic". És a dir, que adoptem aquí una idea de "camp semàntic" equivalent a "significació territorial".
- (7) Ens hem referit també a aquesta qüestió, en la línia de desenvolupar alguns arguments aportats per Moreu-Rey, al treball que citàvem a la nota 1.
- (8) Signat per Joan Coromines i Enric Ribas, fou publicat inicialment dins el "Butlletí del Club Excursionista de Gràcia" de febrer-març de 1936. El mateix any, la Societat Catalana de Geografia impulsà la seva edició independent en forma d'opuscle, dins el qual s'inclogué també el text del primer recull de noms de base municipal, redactat d'acord amb aquelles normes ("Sant Pere de Riudebitlles", a cura de Cristòfor Cardús). Vegeu al respecte, dins el capítol tercer de la tesi, l'epígraf 3.2.5.
- (9) Explica Joan Coromines, al pròleg de l'*Onomasticon Cataloniae* (volum I, pp. VII a XIII, Barcelona 1989), que aquestes normes foren donades a la mateixa època (mitjan anys 30) als auxiliars encarregats de les enquestes toponímiques per a l'obra esmentada. Vegeu, també, al respecte, l'opinió d'un dels fundadors de la Societat Catalana de Geografia, Cristòfor Cardús, recollida a Tort i Tobaruela (1997a).
- (10) Pròpiament, es tracta dels estudis que fan referència a l'Aleixar (1962), la Mussara (1963), Maspujols (1966), Castellvell del Camp (1968), Almofter (1968), Vilaplana (1969-70), la Febró (1973-74), Riudoms (1978), Arbolí (1978), les Borges del Camp (1981), Capafonts (1981) i la primera versió de l'estudi de Reus (1958).

(11) A la nota preliminar del seu estudi toponímic sobre Caldes de Montbui, de l'any 1961, -considerat com el primer recull modern de noms del país ordenat d'acord amb el criteri alfabètic- Moreu-Rey assenyalava:

“A imitació del que ha estat fet a altres països, presento un recull de topònims pretèrits -completat amb els termes moderns més importants-, classificats tots ells per ordre alfabètic, per facilitar-ne la utilització pels erudits: historiadors, filòlegs, geògrafs, etc. (...)”

(Moreu-Rey, 1961, p. 9)

Vegeu també, sobre la qüestió, les consideracions de Ramon Amigó recollides a Tort i Tobaruela (1997b).

(12) L'esquema o “guió vertebrador” proposat per Moreu té paral·lelismes, sobretot al nivell de l'enfocament general, amb obres sobre toponímia a càrrec d'autors francesos que han estat considerades com a paradigmàtiques; assenyalem, en particular, Dauzat (1932) i Rousseau (1960). D'altra part, nombrosos especialistes del nostre país han basat els seus propis criteris d'ordenació o d'interpretació dels topònims en l'obra de Moreu, tot adaptant-los a les circumstàncies i a les particularitats del territori estudiat; un exemple eloqüent en aquest sentit el trobem a Rosselló Verger (1979).

(13) Hem utilitzat com a referència un document intern de l'Instituto Geográfico Nacional titulat “Normas técnicas para el levantamiento del Mapa Topográfico Nacional”, amb la data de 1984.

(14) Inclosa en forma d'apèndix a Moll, Tort i altres (1985).

(15) Albert Manent, al seu estudi toponímic sobre Vilaplana, fa una referència expressa a la problemàtica de les partides de terra, en els termes següents: “Els límits de les partides, si no són separades per accidents naturals, són difícils d'escatir. Ni els mateixos homes de la terra els coneixen amb exactesa. S'entén per partida una extensió de conreu que té més d'un propietari. Pot ésser també un terreny erm, o boscós.” (Manent, Albert, 1969-1970, p. 83)

(16) Dorion i Poirier, al seu *Lexique des termes utiles à l'étude des noms de lieux*, defineixen els odònims com els topònims que fan referència a les vies de comunicació en general, siguin carreteres, línies de ferrocarril o qualsevol altre concepte equiparable. Segons aquests autors, es tracta d'un tipus de toponímia que presenta una problemàtica molt particular en relació amb la seva normalització, atès que l'ús dels genèrics urbans (com ara “carrer”, “avinguda”, “plaça”, etc) és extraordinàriament fluctuant; a més, aquests genèrics no sempre es corresponen amb categories de fàcil sistematització. Per si això fos poc, el fet que en nombroses ocasions l'element específic dels odònims sigui una simple xifra (“carrer 45”, “carretera comarcal 154”) complica encara més el seu tractament. Vegeu, al respecte, Dorion i Poirier, 1975, p. 99.

(17) Utilitzem el terme *talassònims* en el sentit ampli de l'expressió; és a dir, bàsicament es tracta dels noms de mar endins, tant si són propers a la costa com si són llunyans. A vegades se'ls coneix també com a *noms sotaiguats*. De fet, és el mateix sentit que utilitza Maria Teresa Montaña al seu documentat estudi sobre els talassònims d'una bona part

del litoral català (vegeu, a l'apartat de les fonts toponímiques, Montaña, 1991). En qualsevol cas, hem deixat de banda (pel fet de tenir unes característiques molt específiques i complexes) els noms dels elements de la costa tal com són percebuts i considerats pels pescadors a efectes d'orientació: és a dir, les denominades *senyes*, *enfilalls* o *enfilacions*. Tot i això, pensem que ens trobem davant una modalitat de l'onomàstica que caldria estudiar des del punt de vista de la geografia, atesa la particular transcendència espacial d'aquest tipus de noms.

**CAPÍTOL 6. EL BAIX CAMP COM A "SISTEMA TOPONÍMIC": ESTUDI
DELS TOPÒNIMS DE LA COMARCA, LA SEVA DISTRIBUCIÓ I LA
SEVA SIGNIFICACIÓ TERRITORIAL.**

“Del meu poble estant veig tota aquella part de l’Univers que es pot veure des de la Terra.”

Pessoa

“Existeixen, en efecte, noms imprecisos, duplicats, esvaïdissos; n’hi ha, encara, de completament oblidats. Van desaparèixer els noms de colls, cims, petites valls, barrancades i altres accidents geogràfics, quan són allunyats dels agrupaments humans o de les zones de conreus (...). Molts dels vells noms, perfumats d’un bell sentit tradicional, són completament perduts.”

Josep Iglésies, *Les Muntanyes de Prades, el Montsant i Serra la Llena*.

“Només veiem allò que hem après a veure”

H.C. Darby

“Malgrat tot, el llenguatge continua conservant la seva energia de sempre, la seva força continguda, fins i tot en les èpoques en què ha quedat rebaixat a simple mitjà de tècnics i de buròcrates (...). La grisor, la pols, s’emparen tan sols de la superfície de les coses. Qui cava més endins arriba a assolir, a qualsevol desert, l’estrat on s’amaga la deu. I, amb l’aigua, puja a la superfície una fecunditat nova.”

Ernest Jünger, *L’emboscadura*

Una vegada estudiada la geografia bàsica del Baix Camp (capítol 4) i plantejades les qüestions metodològiques fonamentals en relació amb el tractament i l'ordenació dels topònims (capítol 5), ens disposem a escometre en aquest capítol l'estudi detallat de la toponímia de la comarca. Aquest estudi l'estructurem en sis epígrafs: en primer lloc, fem unes remarques metodològiques específiques d'aquest capítol; en segon lloc, analitzem la distribució dels topònims sobre el territori; a continuació ens centrem en l'anàlisi dels topònims relatius al medi físic i, tot seguit, dels topònims que es refereixen a l'home i a l'activitat humana en general; en cinquè lloc, analitzem dues categories de topònims complementàries, els "exotopònims" i els "talassònims"; finalment, assagem una visió de síntesi de la toponímia del Baix Camp.

Cal dir, de tota manera, que a pesar de cenyir-nos a l'esquema explicat, hi ha tres epígrafs del capítol que tenen una transcendència especial. Són, concretament, els que desenvolupen els aspectes més extensos i més complexos de l'anàlisi toponímica; és a dir, els epígrafs segon, tercer i quart. Cada un d'ells constitueix un apartat ben delimitat, i té unes possibilitats d'aprofundiment que haurien justificat un tractament autònom com a capítol independent. Tanmateix, per una raó de coherència global, tant al nivell de la segona part com del conjunt de la tesi, hem preferit abordar d'una forma unitària l'anàlisi detallada de la toponímia de la comarca. Això explica que aquest sisè capítol tingui una extensió superior als altres, i que, en una primera aproximació, pugui donar la sensació que respon a uns criteris de recerca independents o diferenciats. Per aquest motiu volem subratllar la nostra voluntat de concebre'l com una peça més del conjunt: tant en relació amb la resta de capítols com respecte als diversos apèndixs que constitueixen la tesi.

Un altre aspecte a esmentar és que en tota l'anàlisi ens basem en els topònims que formen allò que hem anomenat la *toponímia bàsica* del Baix Camp. Sobre aquest concepte hem tingut ocasió de fer, al capítol cinquè de la tesi, les remarques i observacions metodològiques oportunes. Tan sols afegirem aquí, que la "toponímia bàsica" del Baix Camp, exclosos els "exotopònims" i els "talassònims", comprèn un total de 16.483 noms de lloc (recollits i sistematitzats a l'apèndix onomàstic de la tesi). Un nombre molt remarcable (sobretot, ateses les dimensions del marc comarcal en què ens movem), que representa, d'altra banda, unes possibilitats d'estudi i d'explotació

múltiples; nosaltres, a través del nostre estudi, pensem que tan sols hi fem una primera aproximació.

Finalment, assenyalarem que el nostre marc de referència, tot al llarg del capítol, és la comarca tal com ha quedat definida per les lleis sobre l'organització comarcal (de 1987 i 1990), i tal com la hem descrit al capítol 4. Té, doncs, un total de 28 municipis; tot i això, a l'efecte d'aquesta anàlisi sovint fem referència a l'antic terme de la Mussara, incorporat l'any 1961 al municipi de Vilaplana. Hem de recordar, en aquest sentit, que el terme esmentat va ser estudiat a fons, des del punt de vista toponímic, per Ramon Amigó (Amigó, 1963), i el fet que l'autor se cenyís als seus límits tradicionals ens ha emmenat a considerar-lo, a efectes del nostre estudi, com un "municipi" més.

6.1. Preliminar: la idea de “sistema” com a punt de partida

L'anàlisi que duem a terme en aquest capítol es fonamenta en una premissa essencial: que, atesa la relativitat de tots els esquemes d'ordenació dels topònims, adoptem la idea de *sistema* com a marc de referència permanent. En altres paraules: allò que de debò ens interessa, com a rerefons últim de la recerca, no és assolir una delimitació precisa i acabada dels conceptes i les categories que analitzem, sinó “servir-nos” d'aquests conceptes i d'aquestes categories per aprofundir en el coneixement del territori analitzat. Sobre aquesta base, concebem el nostre àmbit de referència, el Baix Camp, com un “sistema toponímic”. És a dir, com un territori (entès d'una forma individualitzada només als efectes específics d'aquest estudi) en relació amb el qual hi ha un conjunt determinat de topònims que s'hi refereixen i que constitueixen, globalment considerats, l'expressió lingüística de tota la seva diversitat geogràfica -tant al nivell físic com al nivell humà. (1)

La noció expressada de “sistema toponímic” -a la qual hem al·ludit, si més no indirectament, en altres capítols de la tesi-, ens permet ara superar les contradiccions derivades de les formes habituals -a parer nostre, excessivament rígides- d'entendre i de conceptualitzar l'espai. Ens permet, sobretot, evitar de caure en una distinció conceptual que, dins la geografia, moltes vegades s'ha plantejat d'una forma excloent: el medi “físic”, d'una banda, i el medi “humà”, de l'altra. La nostra posició, respecte d'aquesta qüestió, és clara: per a la persona que analitza la toponímia d'un determinat territori no hi pot haver una separació estricta entre un medi i l'altre. Per un cantó, tota la toponímia és “humana”, perquè és genuïnament una creació de l'home; per l'altre cantó cal reconèixer també que, almenys en un cert sentit, tota la toponímia és “física”: és a dir, té un determinat referent físic. Aquest referent és aquella porció d'espai, sigui a l'escala que sigui, que és identificada mitjançant un topònim. La toponímia, doncs, creació genuïnament humana (en tant que “fet lingüístic”), té una naturalesa física inserida en la seva mateixa raó de ser: sense l'espai (com a “fet físic”) no existiria la toponímia. O dit d'una altra manera: sense el “lloc”, no existiria el “nom de lloc”.

En conclusió, i partint dels arguments exposats, considerem que la noció de “sistema toponímic” és imprescindible en una recerca com la que hem dut a terme. És a dir, una recerca adreçada a aprofundir en el significat d'un territori concebut, als efectes de

l'anàlisi, com un conjunt integrat, com un "tot". I si a la pràctica hem fet servir la distinció clàssica entre "medi físic" i "medi relatiu a l'home", ha estat a títol merament convencional i no com una finalitat en si mateixa de la recerca. És important tenir-ho present; tant en considerar l'ordenació global dels materials (apèndix onomàstic), com a l'hora de valorar la utilització que en fem al llarg de tot el capítol.

6.2. La toponímia del Baix Camp i la diferenciació del territori: homogeneïtats i contrastos en la distribució dels topònims

Dediquem aquest epígraf a analitzar, en la perspectiva de la comarca, un primer aspecte de la seva toponímia que creiem geogràficament significatiu: la *distribució territorial dels topònims*. Bàsicament tractarem d'establir els grans trets que presenta la distribució dels noms de lloc en el territori del Baix Camp, i d'esbrinar en quina mesura la diferenciació territorial es correspon amb una diferenciació toponímica. Val a dir que aquesta anàlisi es limitarà als grans grups de topònims que hem adoptat com a criteri d'ordenació, ja que el nostre propòsit és fer una primera avaluació de la qüestió, i en una perspectiva general. Per aquest motiu, reservem l'anàlisi del detall per als dos epígrafs següents del capítol (6.3: l'estudi de la diferenciació del medi físic, i 6.4: l'estudi de l'empremta humana).

Volem remarcar, en qualsevol cas, que malgrat que adoptem en tot moment el marc comarcal com a referència, la "toponímia bàsica" sobre la qual treballem ha estat extreta de fonts de caràcter "municipal" (singularment, els reculls integrals de topònims que hem tingut ocasió de comentar al capítol 5). Aquest desfasament d'escala ("comarcal" i "municipal") pot donar origen a alguns equívocs, sobretot en relació amb determinats elements geogràfics (com ara muntanyes o cursos fluvials) que, en ocasions, reben noms diferents en uns municipis i en uns altres. Aquest problema, que sol presentar-se amb més assiduitat a les partions entre els termes municipals, hem procurat resoldre'l quan l'hem pogut detectar, a través d'una visió ponderada de l'àmbit territorial afectat. Tanmateix, hem de reconèixer que ha estat un condicionant permanent de la recerca, a causa de la preponderància que té el marc municipal, a les fonts toponímiques que hem treballat, com a esquema habitual per a la recollida i la sistematització dels topònims.

6.2.1. La "toponímia bàsica" del Baix Camp. Consideracions a propòsit de la seva quantificació

L'estudi detallat dels noms de lloc del Baix Camp ens ha portat a elaborar un corpus de "toponímia bàsica" (essencialment, la toponímia que era *vigent* en el moment de la realització dels treballs) que establim en 16.483 topònims (2). D'acord amb les dades del

quadre 6.1, aquesta xifra, repartida pels 695,27 km² de superfície que té la comarca, representa una “densitat toponímica” de 23,70 topònims per km². Es tracta d’una xifra força considerable, atès que, extrapolada als 31.931,83 km² de superfície que s’atribueixen al Principat (3), representaria un volum global de 756.784 topònims, molt superior a les estimacions més elevades que s’han fet fins ara (4).

Quadre 6.1. Toponímia bàsica del Baix Camp: paràmetres generals

Total topònims:	16.483
Superfície comarcal:	695,27 km ²
Densitat toponímica (topònims/km ²):	23,70
Extrapolació a Catalunya (31931,83 km ²):	756.784 topònims
Total topònims sobre el medi físic:	5.249
Densitat toponímica (topònims/km ²):	7,55
Total topònims sobre l’activitat humana:	11.234
Densitat toponímica (topònims/km ²):	16,16
Total topònims procedents d’inventaris onomàstics:	15.063 (91,4% del total)
Territori afectat (km ²):	451,04 (64,9% del total)
Densitat toponímica (topònims/km ²):	33,4
Extrapolació a Catalunya:	1.066.523
Total topònims procedents de cartografia:	1420 (8,6% del total)
Territori afectat (km ²):	244,23 (35,1% del total)
Densitat toponímica (topònims/km ²):	5,8
Extrapolació a Catalunya:	185.205

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l’apèndix onomàstic.

En qualsevol cas, és important no deixar-se endur, en una primera valoració de la qüestió, per la mera aparença de les xifres. Els 16.483 noms de lloc esmentats no es poden interpretar com un reflex absolutament fidedigne de la toponímia viva del Baix Camp, per la senzilla raó que els inventaris integrals d’onomàstica sobre els quals s’ha treballat fan referència tan sols a vint termes de la comarca, sobre un total de vint-i-nou (5). Atesa aquesta mancança de base, degudament explicitada al capítol anterior de la tesi, ens hem vist compel·lits a completar les llacunes existents (o sigui, la toponímia detallada dels nou termes restants) amb un buidat de la cartografia a escala 1:5.000. Els

resultats, des del punt de vista quantitatiu, posen en evidència el valor desigual de les fonts. Tal com queda recollit al quadre 6.1, els topònims procedents dels inventaris onomàstics (un total de 15.063) signifiquen el 91,4% de la “toponímia bàsica” del Baix Camp, malgrat que només afectin un 64,9% del territori comarcal; en canvi, els topònims extrets de la cartografia (que equivalen a 1.420 unitats) representen només el 8,5% de la dita “toponímia bàsica”, tot i que afecten més d’una tercera part (244,23 km²) del territori de la comarca. També són significatives, d’altra banda, les xifres relatives a la densitat toponímica. Tot i que la mitjana de la comarca és de 24,11 topònims per km², podem veure que és molt diferent la dels municipis amb inventari onomàstic (33,4 top./km²) de la dels treballats a través de la cartografia (5,8 top./km²); la simple comparació d’aquests dos indicadors és prou expressiva del diferent grau de sistematització en la recollida dels noms que comporta un enfocament o l’altre. Diguem, per acabar, que al mateix quadre hem reflectit el resultat d’una hipotètica extrapolació al conjunt català de les “constants toponímiques” obtingudes al Baix Camp. Ja hem dit abans que el total de topònims detectats a la comarca significarien, al nivell del conjunt català, un xifra propera a les 757.000 unitats. Aquesta xifra puja fins a 1.066.523 topònims si prenem com a referència la densitat toponímica dels inventaris onomàstics municipals del Baix Camp; en canvi, baixa a 185.205 topònims si la referència és la densitat de noms que presenta la cartografia a escala 1:5.000 dels municipis de la comarca que hem considerat.

Ens centrarem, a continuació, en el quadre 6.2, on hem reflectit diverses dades significatives sobre la toponímia procedent dels inventaris onomàstics municipals. En primer lloc, hi fem constar el nom dels autors dels estudis respectius; una primera cosa que crida l’atenció, al respecte, és el caràcter marcadament personalitzat que ha tingut aquest tipus de recerca, duta a terme entre 1958 i 1998 (6). Els vint treballs esmentats han estat realitzats per deu autors, a títol individual, amb la particularitat que tres d’ells n’han dut a terme més d’un: Ramon Amigó, que n’ha fet cinc (Almoster, Castellvell del Camp, la Mussara, Prades i Reus); Albert Manent, que n’és responsable de cinc més (l’Aleixar, Capafonts, la Febró, Maspujols i Vilaplana), i Ferran Jové, que n’ha realitzat tres: les Borges del Camp, Mont-roig del Camp i Riudecols. Tot i aquest plantejament “individual” dels inventaris, les xifres sintètiques sobre els noms de lloc aportats permeten posar de manifest, en diversos sentits, que no hi ha un “biaix subjectiu”

apreciable en la recollida general de la toponímia. El nombre absolut de topònims per municipi és força eloqüent: ens movem entre unes xifres que van dels 285 topònims de Maspujols -la més baixa- als 1908 topònims de Reus -la més alta- amb una mitjana de 763 topònims per terme. Si posem en relació les dades transcrites amb la superfície dels

Quadre 6.2. Aportació dels inventaris onomàstics a la toponímia bàsica del Baix Camp

Municipi*	Autor	Nombre de topònims	Topònims per km ²	% s/total top. comarca
l'Albiol	Moreu-Rey	436	21,6	2,6
l'Aleixar	Manent	793	30,5	4,9
Alforja	Jassans	855	22,3	5,2
Almoster	Amigó	395	67,1	2,4
Arbolí	Prats	570	27	3,5
les Borges del Camp	Jové	486	59,7	2,9
Cambrils	Vidiella	676	19,5	4,1
Capafonts	Manent	412	31	2,5
Castellvell del Camp	Amigó	309	58,2	1,9
la Febró	Manent	326	20,3	2
Maspujols	Manent	285	80,3	1,7
Mont-roig del Camp	Jové	1167	18,5	7,1
la Mussara	Amigó	877	52,5	5,3
Prades	Amigó	1188	35,9	7,2
Reus	Amigó	1908	36,2	11,6
Riudecanyes	Roigé	942	56	5,7
Riudecols	Jové	1151	59,4	7
Riudoms	Perea	863	26,6	5,2
Vilanova d'E.	Maristany	990	56,5	6
Vilaplana	Manent	430	63,4	2,6
TOTAL TOP. D'INVENTARIS		15063	33,4	91,4
TOTAL TOP. DE CARTOGRAFIA		1420	5,8	8,6
TOTAL TOPONÍMIA BÀSICA		16483	23,7	100

* Els termes de Vilaplana i la Mussara es presenten desagregats
 Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'apèndix onomàstic.

municipis respectius (reflectida al quadre 6.3.) s'observa una correlació directa entre superfície municipal i nombre de topònims detectats; una tal correlació és particularment evident pel que fa als dos termes d'extensió més reduïda de la comarca, que són, també, els que aporten menys topònims: Maspujols, 3,55 km² i 285 noms; Castellvell del Camp, 5,31 km² i 309 noms. També és significatiu, en un altre sentit, que algunes de les xifres toponímiques més elevades corresponguin a termes d'una superfície que es pot qualificar de gran o mitjana-gran: Mont-roig del Camp, 1.167 topònims i 63,19 km²; Prades, 1.188 topònims i 33,11 km²; Riudecols, 1.151 topònims i 19,38 km². Sigui com sigui, l'estudi detallat de les xifres d'aquests dos quadres i de les seves interrelacions posa de manifest allò que, a criteri nostre, es pot considerar com un veritable principi general: que el nombre de topònims d'un determinat territori té una relació més directa amb l'amplitud i la diversitat interna d'aquest territori que no pas amb el seu nombre d'habitants. El cas concret de Reus ens serveix per il·lustrar aquesta afirmació: la xifra de 1.908 topònims del seu terme és la més elevada de tots els municipis; però no és una xifra que es pugui qualificar de proporcionada al nombre d'habitants de Reus, en comparació amb els altres municipis del Baix Camp. Cal tenir present que si restem a aquests 1.908 noms els que corresponen a carrers i vies de comunicació en general (615), la xifra resultant (1.293) esdevé força similar al nombre global de topònims de Prades (1.188), de Mont-roig (1.167) o de Riudecols (1.151).

Més enllà dels trets generals que presenta el conjunt de la toponímia de la comarca, l'anàlisi de les xifres municipi per municipi ofereix la possibilitat d'entrar en aspectes de detall i de comparar les diferents situacions. En aquest nivell, les xifres són recollides al quadre 6.3. Crida l'atenció, d'entrada, la disparitat quant als nombres absoluts: el fet que hi hagi termes amb tan sols 73 topònims (l'Argentera), 79 (Montbrió del Camp), 90 (Vinyols i els Arcs) o 91 (com Botarell), malgrat tenir una superfície mitjana d'uns 10 km²; al costat seu, xifres importants com les que hem esmentat més amunt, corresponents a termes amb inventari onomàstic realitzat, donen una mesura eloqüent del contrast. Sobre aquesta qüestió, tanmateix, hem tingut ocasió de fer les remarques metodològiques oportunes al capítol anterior, de manera que ara ja no ens hi estendrem; tan sols es tracta, en aquest moment, de constatar que la manca d'unes dades homogènies al nivell comarcal impedeix que el nostre estudi pugui assolir la cohesió global que desitjariem.

Quadre 6.3. Toponímia bàsica del Baix Camp. Distribució per municipis

Municipi*	Total de topònims	Superfície (km ²)	Topònims per km ²	% s/ total top. comarca
l'Albiol	436	20,22	21,6	2,6
l'Aleixar	797	26,09	30,5	4,9
Alforja	855	38,32	22,3	5,2
Almoster	395	5,89	67,1	2,4
Arbolí	570	21,11	27	3,5
l'Argentera	73	9,84	7,4	0,4
les Borges del Camp	486	8,14	59,7	2,9
Botarell	91	11,98	7,6	0,6
Cambrils	676	34,76	19,5	4,1
Capafonts	412	13,28	31	2,5
Castellvell del Camp	309	5,31	58,2	1,9
Colldejou	129	14,20	9,1	0,8
Duesaigües	146	13,51	10,8	0,9
la Febró	326	16,05	20,3	2
Maspujols	285	3,55	80,3	1,7
Montbrió del Camp	79	10,59	7,5	0,5
Mont-roig del Camp	1167	63,19	18,5	7,1
la Mussara	877	16,71	52,5	5,3
Prades	1188	33,11	35,9	7,2
Pratdip	218	36,05	6	1,3
Reus	1908	52,71	36,2	11,6
Riudecanyes	942	16,54	56	5,7
Riudecols	1151	19,38	59,4	7
Riudoms	863	32,39	26,6	5,2
la Selva del Camp	201	35,18	5,7	1,2
Vandellòs i l'H. de l'I.	393	101,99	3,9	2,4
Vilanova d'Escornalbou	990	17,51	56,5	6
Vilaplana	430	6,78	63,4	2,6
Vinyols i els Arcs	90	10,89	8,3	0,5
TOTAL COMARCAL	16483	695,27	23,70	100

* Els termes de Vilaplana i la Mussara es presenten desagregats.

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'apèndix onomàstic

Respecte a l'apartat de la densitat toponímica recollit al mateix quadre, la comparació de les dades dels diversos municipis permet posar també en relleu el contrast entre els municipis amb inventari onomàstic i els altres; ara bé, aquest contrast presenta uns trets particulars, que són especialment visibles a través d'uns exemples: Reus, malgrat els seus 1.908 topònims, registra només una densitat de 36,2 noms per km²; Mont-roig del Camp, que és un dels termes amb més topònims recollits (1.167), té una densitat de tan sols 18,5 top./km²; en canvi, les densitats més elevades es registren als termes d'extensió més reduïda: Maspujols (80,3 top./km²), Vilaplana (63,4), les Borges del Camp (59,7), Castellvell del Camp (58,2). Ens trobem, en definitiva, davant l'evidència que la xifra de la densitat toponímica té un valor molt relatiu, i que cal considerar amb unes grans precaucions; senzillament perquè la superfície municipal, que és un factor absolutament aleatori, hi introdueix una distorsió que fa que els índexs resultants no siguin comparables directament. En sentit estricte, la dada de la densitat toponímica només aportaria una informació significativa en el cas que els vint-i-nou termes de la comarca fossin de dimensions equiparables. I només cal donar una ullada al mateix quadre per comprovar que no ho són, ni de bon tros.

Un darrer aspecte al qual volem referir-nos, dins el mateix quadre 6.3, és el de l'aportació de noms per part de cada municipi a la totalitat de la toponímia comarcal. En aquest sentit, creiem que els diferents percentatges apunten globalment -i a banda de la "llacuna" que representen els municipis amb toponímia extreta de cartografia- a un "equilibri toponímic" força remarcable. S'hi aprecia la importància de l'aportació de Reus (11,4% del total), però cal no oblidar que, si ens ho mirem en termes demogràfics, la població de la capital representa el 64,2% del total de la comarca (7). D'altra part, percentatges també prou elevats, com els de Prades (7,1%) Mont-roig del Camp (7%), Riudecols (6,9%) o Vilanova d'Escornalbou (6%) posen de manifest el grau d'anivellament que es registra en les aportacions toponímiques de municipis similars -si més no, quant a les característiques i la diversificació interna del seu territori.

6.2.2. Els trets fonamentals de la distribució de la toponímia sobre el medi físic

Fixarem ara la nostra atenció en la forma i la intensitat amb què es distribueix, a la comarca, la toponímia relativa al medi físic. Partim, com a referència bàsica, de les dades recollides al quadre 6.4 i reflectides parcialment al mapa 6.1. Els 5.249 topònims d'aquest grup representen gairebé la tercera part (un 31,8%) del total de la toponímia comarcal. De fet, aquesta és una dada d'un caràcter molt general que, tanmateix, resulta indicativa de la proporció que mantenen, al Baix Camp, els fets físics i els fets humans amb transcendència toponímica. Tot i que, respecte d'aquesta qüestió, cal no perdre de vista que estem parlant de fets lligats amb la *percepció* (i, per tant, amb un grau de subjectivitat important), pensem que és significatiu que la quantificació dels topònims de la comarca doni uns resultats globals com aquests. En altres paraules: si posem en relació aquestes xifres (i, en particular, el seu desglossament al nivell municipal, tal com consta al quadre esmentat) amb les consideracions que fèiem al capítol 4, a propòsit de les característiques físiques generals de la comarca, descobrim unes correlacions dignes d'esment. Per exemple, que els termes on la significació d'aquesta toponímia és més gran són els de la vora muntanyenca de la comarca, estesa per tota la seva banda occidental, des de les Muntanyes de Prades a les serres de Vandellòs. En canvi, el sector litoral de Mont-roig i de Cambrils, juntament amb els termes situats a la zona més planera del Baix Camp (Reus i el seu entorn), registra els valors més baixos: precisament aquesta és l'àrea de la comarca que ha sofert uns canvis més significatius des del punt de vista humà (demogràfics, socioeconòmics, urbanístics). Atesa la varietat de matisos que ofereix el detall de tota aquesta informació, analitzarem seguidament els paràmetres que, a l'escala municipal, hem cregut més rellevants.

Entre els valors absoluts, d'entrada, cal fer una menció expressa dels 559 noms registrats a la Mussara, que representen la xifra més alta de tota la comarca. La dada és rellevant en diversos sentits: pel fet de correspondre a un terme de superfície mitjana-baixa (16,05 km², la qual cosa dona origen a una densitat d'uns 35 topònims del medi físic per quilòmetre quadrat); pel fet que el territori de la Mussara s'inscriu gairebé del tot dins l'àmbit més abrupte i trencat de les Muntanyes de Prades; finalment, perquè estem parlant d'un terme avui dia despoblat, però que, quaranta anys enrere (el moment en què

Quadre 6.4. Toponímia bàsica del Baix Camp: el medi físic

Municipi*	Total topònims medi físic	% sobre total topònims	Oronímia	Hidronímia	Noms de paratges
l'Albiol	239	54,8	133	32	74
l'Aleixar	246	30,9	54	39	153
Alforja	270	31,6	89	53	128
Almoster	129	32,7	27	27	75
Arbolí	249	43,7	110	37	102
l'Argentera	50	68,5	17	6	27
les Borges del Camp	136	28	28	23	85
Botarell	35	38,5	2	13	20
Cambrils	187	27,7	8	20	159
Capafonts	151	36,7	54	19	78
Castellvell del Camp	97	31,4	32	13	52
Colldejou	88	68,2	38	18	32
Duesaigües	84	57,2	11	15	58
la Febró	141	43,3	75	14	52
Maspujols	45	15,8	8	11	26
Montbrió del Camp	25	31,6	-	10	15
Mont-roig del Camp	239	20,5	73	41	125
la Mussara	559	63,7	339	49	171
Prades	480	40,4	242	74	164
Pratdip	103	47,2	34	14	55
Reus	166	8,7	11	58	97
Riudecanyes	293	31,1	75	60	158
Riudecols	372	32,3	93	73	206
Riudoms	86	10	3	16	67
la Selva del Camp	94	46,8	6	13	75
Vandellòs i l'H. de l'I.	194	49,4	85	40	69
Vilanova d'E.	326	32,9	84	44	198
Vilaplana	140	32,6	45	26	69
Vinyols i els Arcs	25	27,8	-	7	18
TOTAL COMARCA	5249	31,8	1776	865	2608

* Els termes de Vilaplana i la Mussara es presenten desagregats.

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'apèndix onomàstic

es va procedir a la recollida sistemàtica dels noms) oferia encara, a l'interessat en la toponímia, la plenitud d'allò que abans hem anomenat la "memòria col·lectiva del territori". El cas de la Mussara, un dels nombrosos pobles del país que durant els anys 60 i 70 es van deshabitar d'una forma radical (8) és, doncs, doblement significatiu: d'una banda, per la riquesa intrínseca d'una toponímia que, en bona part, té la seva raó de ser en el caràcter accidentat del seu territori; de l'altra, per la paradoxa que significa el fet que el caràcter trencat del seu medi físic hagi estat una limitació per a la seva pervivència.

Dels 559 topònims sobre el medi físic detectats a la Mussara, la part més important, 339 (un 60%) correspon a l'apartat d'oronímia; es tracta, una vegada més, d'un nombre i d'una proporció que no tenen parió a cap altre terme de la comarca. A més, aquesta oronímia presenta en el detall una gran varietat de genèrics; tindrem ocasió de referir-nos-hi en un epígraf posterior, quan emprenguem l'estudi onomasiològic de la toponímia comarcal. Menys significativa és, en canvi, la presència d'hidrònims, la qual, tot i ser important, dona lloc a una xifra (49) força inferior a la d'un terme veí, com és Prades (74). Aquesta circumstància, a banda l'extensió del terme, pensem que es podria posar en relació amb el caràcter eixut i secaner de les terres de la Mussara, i amb l'escassetat de fonts, a la qual ja es refereixen alguns cronistes i estudiosos del país (9).

A banda la Mussara, són igualment remarcables les xifres sobre topònims del medi físic que es registren a Prades (480 topònims i una proporció del 40,4%), Riudecols (372 i 32,3%), Vilanova d'Escornalbou (326 i 32,9%), l'Albiol (239 i 54,8%), Arbolí (249 i 43,7%), l'Aleixar (246 i 30,9%), Riudecanyes (293 i 31,1%), la Febró (141 i 43,3%) i Capafonts (151 i 36,7%). Pràcticament estem parlant, en tots els casos, de termes situats a la part més interior de la comarca, resseguida per l'orla muntanyenca nord-occidental (Muntanyes de Prades i massissos i serres perifèrics); cal dir, en qualsevol cas, que les xifres absolutes poden portar a engany, a causa de la irregularitat de les dimensions dels termes municipals. També cal fer notar que l'extensió considerable d'alguns termes pot donar lloc a un nombre de topònims físics important, a causa de la preeminència que sol prendre aleshores l'apartat de "partides de terra"; en aquests casos, doncs, una presència important de topònims físics no implica necessàriament un medi físic trencat i complex. Un exemple d'això el tenim a Mont-roig del Camp, en què més de la meitat dels

Mapa 6.1. Significació del medi físic en la toponímia dels municipis del Baix Camp.

Font : Elaboració pròpia a partir del Quadre 6.4.

topònims físics -125 sobre 239- correspon a partides de terra; el cas de Cambrils, municipi veí seu, és força similar.

Un cas a part, dins del conjunt comarcal analitzat, el constitueixen els termes la toponímia dels quals és de procedència cartogràfica. Respecte d'aquest grup, crida l'atenció la tendència a la qual semblen apuntar l'Argentera, Colldejou, Pratedip i Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, que registren unes proporcions de topònims del medi físic compreses entre el 47,2% i el 68,5%. En tots els casos, aquest "comportament estadístic" es correspon amb una estructura territorial marcada per la presència significativa de la muntanya; podríem dir, en aquest sentit, que qualsevol dels termes esmentats és comparable als assenyalats més amunt, que posàvem com a exemple de demarcació de caràcter interior i/o muntanyenca. Tanmateix, les limitacions que presenta la font cartogràfica utilitzada (a les quals ens hem referit, en el seu moment, d'una forma detallada) fan que els índexs i els percentatges de noms assolits s'hagin de considerar amb unes certes reserves (i, en tot cas, més en uns municipis que en uns altres).

Amb un caràcter general, el repartiment global de la toponímia entre els grups d' "oronímia", "hidronímia" i "noms de paratges" demana uns aclariments complementaris. Hi ha aquí una dada especialment significativa: el grup de topònims més rellevant, en nombres absoluts, és el de "noms de paratges": un total de 2.608, que representa el 49,7% dels topònims comarcals relatius al medi físic. A la pràctica, si aquest grup té una rellevància particular és perquè inclou el tipus de divisió territorial que té una major transcendència en el pla toponímic: la partida de terra (cal tenir present que, dels 2.608 topònims esmentats, 1.841 corresponen a partides; o sigui, un 70,6%). Les partides de terra, per regla general, són importants com a "concepte toponímic" a tot arreu (10). Però la seva importància "relativa" (o sigui, "posada en relació" amb la dels altres conceptes toponímics concurrents) és menor com més gran és la importància d'aquests altres conceptes. A partir d'aquests dos enunciatos o premisses, una conclusió s'imposa: com menys variat es el medi físic d'un determinat territori, més importància hi tenen, toponímicament parlant, les partides de terra. Vegem-ho explícitament al quadre 6.5, on es quantifiquen els noms de les partides de terra d'una sèrie de termes de la comarca (que s'estenen per sectors diversos del seu territori: la zona muntanyenca, la zona litoral i la zona intermèdia). (11)

Quadre 6.5. Rellevància toponímica de les partides de terra en alguns termes del Baix Camp

Terme municipal	Topònims relatius a partides de terra	% sobre el total de topònims del medi físic
la Mussara*	96	17,1
Prades	103	21,5
la Febró	31	22
Alforja	75	27,8
Riudecols	104	27,9
les Borges del Camp	57	41,9
Mont-roig del Camp	105	43,9
Castellvell del Camp	43	44,3
Reus	76	45,8
Riudoms	41	47,7
Cambrils	143	76,4

*Incorporat a Vilaplana el 1961.

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'apèndix onomàstic

Podem observar-hi que als termes d'un caire més clarament muntanyenc (singularment la Mussara, Prades i la Febró) el percentatge de topònims de partides de terra sobre el total de topònims del medi físic és força baix (entre el 17,1 i el 22%), mentre que aquest valor ja és més alt a Alforja i Riudecols -dos termes també interiors, però d'una estructura física menys alterosa que els primers- i assoleix les xifres més elevades als termes de la plana i del litoral: les Borges, Mont-roig, Castellvell, Reus, Riudoms i Cambrils (on els percentatges queden compresos entre el 41,9% i el 76,4%). En qualsevol cas, val la pena subratllar que a tots els municipis del Baix Camp el nombre absolut de topònims de partides de terra és sempre força significatiu; aquest nombre, d'acord amb les dades de l'apèndix onomàstic, oscil·la entre els 10 noms registrats a Maspujols (que equivalen al

22,2% dels topònims del medi físic) i els 167 de Vilanova d'Escornalbou (equivalents, per la seva banda, al 51,2%). (12)

La darrera remarca dins l'àmbit de la toponímia sobre el medi físic fa referència als orònims. Es tracta del fet que determinats termes de la zona planera de la comarca no tenen noms d'aquest tipus (Montbrió del Camp i Vinyols i els Arcs), o en tenen molt pocs (Botarell, 2; Maspujols, 8; Riudoms, 3; la Selva del Camp, 6). Sobre això hem de fer una puntualització doble: d'una banda, recordar la correlació, esmentada més amunt, entre la toponímia i el caràcter abrupte del medi físic (i tenir present que aquests termes estan situats a la zona de la comarca d'una morfologia més planera); d'altra banda, cal no oblidar que hi ha molts orònims (sobretot els al·lusius al relleu en sentit neutre, com ara els *plans* i les *planes*; però també altres orònims introduïts pels genèrics *turó*, *tossal* o *serra*) que tenen alhora el sentit de partida de terra. Quan es produeix aquesta "duplictat semàntica" -habitual al Baix Camp com gairebé arreu- és pràcticament impossible escatir quin dels dos sentits del topònim és prevalent, i fins a quin punt la "significació territorial" actual coincideix amb la de l'element orogràfic al qual el nom fa referència. (13)

6.2.3. Els trets fonamentals de la distribució de la toponímia sobre l'home i la seva activitat

Completarem ara l'estudi de la distribució de la toponímia bàsica del Baix Camp, tot centrant la nostra atenció en l'apartat quantitativament més significatiu: el dels noms relatius a l'home i a l'activitat humana en general. Tal com queda recollit al quadre 6.6, el nombre global de topònims d'aquest apartat és d'11.234, o sigui, una mica més de les dues terceres parts (un 68,2%) del total. És, doncs, una toponímia clarament majoritària, tant al nivell del conjunt com al nivell del detall: només cinc termes (l'Albiol, l'Argentera, Colldejou, Duesaigües i la Mussara) registren uns percentatges d'aquest tipus de noms, respecte als totals, inferiors a la meitat. D'altra part, i de forma correlativa a allò que assenyalàvem en analitzar la toponímia del medi físic, és important fer notar que la preponderància dels noms d'aquest grup és especialment rellevant als termes de la zona

Quadre 6.6. Toponímia bàsica del Baix Camp: l'home i la seva activitat

Municipi*	Total topònims s/act. humana	% sobre total topònims	Topònims s/poblament	Top. s/act. econòmica	Odonímia
l'Albiol	197	45,2	60	92	45
l'Aleixar	551	69,1	230	259	62
Alforja	585	68,4	282	194	109
Almoster	266	67,3	122	72	72
Arbolí	321	56,3	104	166	51
l'Argentera	23	31,5	7	10	6
les Borges del Camp	350	72	136	145	69
Botarell	56	61,5	14	20	22
Cambrils	489	72,3	205	100	184
Capafonts	261	63,3	108	104	49
Castellvell del Camp	212	68,6	64	75	73
Coldejou	41	31,8	3	15	23
Duesaigües	62	42,5	10	37	15
la Febró	185	56,7	64	92	29
Maspujols	240	84,2	121	92	27
Montbrió del Camp	54	68,4	13	24	17
Mont-roig del Camp	928	79,5	523	257	148
la Mussara	318	36,3	70	168	80
Prades	708	59,6	251	332	125
Pratdip	115	52,8	17	36	62
Reus	1742	91,3	722	405	615
Riudecanyes	649	68,9	243	294	112
Riudecols	779	67,7	287	357	135
Riudoms	777	90	391	219	167
la Selva del Camp	107	53,2	50	17	40
Vandellòs i l'H. de l'I.	199	50,6	53	82	64
Vilanova d'E.	664	67,1	200	362	102
Vilaplana	290	67,4	115	130	45
Vinyols i els Arcs	65	72,2	32	13	20
TOTAL COMARCA	11234	68,2	4497	4169	2568

* Els termes de Vilaplana i la Mussara es presenten desagregats.

Font: Elaboració pròpia a partir de la informació de l'apèndix onomàstic.

oriental de la comarca -és a dir, els sectors més planers i els més pròxims al litoral. Són prou significatius els percentatges registrats a Reus (91,3%), Riudoms (90%), Maspujols (84,2%) i Mont-roig del Camp (79,5%), però no ho és menys el fet que hi ha 18 termes a la comarca (sobre un total de 29) que ultrapassen la xifra del 60%.

Passem a analitzar el nombre de topònims d'aquest tipus, per municipis. D'entrada, cal subratllar els 1.742 de Reus, xifra molt superior a les que vénen a continuació: els 928 noms de Mont-roig del Camp i els 779 de Riudecols. En general, tot i que la tendència és que els municipis amb més topònims d'aquest tipus siguin els de major importància demogràfica, no es pot establir una correlació rígida en aquest sentit; Cambrils, per exemple, que és el segon terme en població de la comarca en té un nombre (489) molt inferior al de termes més petits, com ara Riudecols (779), Riudoms (777) o Vilanova d'Escornalbou (664) (14). També podem conceptuar com a significatiu, bé que en un altre sentit, que termes amb una xifra de població baixa registrin unes xifres de topònims equiparables a les de termes molt més grans: és el cas d'Arbolí (321 noms, 131 habitants el 1996), Capafonts (261 i 105), la Febró (185 i 55) i, amb totes les matisacions que calguin, el cas de la Mussara (318 noms als darrers temps en què el terme fou habitat). En una línia similar podem parlar dels casos de Prades (708 noms i 510 habitants) i de Vilanova d'Escornalbou (664 i 462, respectivament). Pocs comentaris es poden fer, d'altra banda, sobre els termes amb toponímia de procedència cartogràfica; potser el principal és que, respecte d'aquest apartat, si el nombre de noms registrats és proporcionalment més baix és per un motiu en concret: la dificultat de reflectir cartogràficament (a escala 1:5.000) alguns elements puntuals o lineals de poca rellevància espacial, com ara cases, eres, corrals o camins, sobretot quan són emplaçats a l'interior dels nuclis urbans.

A continuació farem unes observacions bàsiques sobre els grans apartats d'aquest grup. D'entrada, cal dir que hi ha una certa regularitat en la distribució dels noms: els dos primers apartats, poblament i activitat econòmica, se situen en un mateix nivell, amb uns nombres de topònims molt similars (a la ratlla dels 4.500); el tercer grup, odonímia, queda força distanciat (amb poc més de 2.500 noms). Tanmateix, aquesta xifra final amaga, al nivell dels municipis, un comportament molt desigual: a banda de destacar que, gairebé sempre, el grup dels odonímics és el menys rellevant, no es pot intentar establir cap

principi general; en uns municipis predominen els topònims sobre el poblament, i en altres els topònims sobre l'activitat econòmica, sense que puguin fer-se altres remarques que les pròpies de l'anàlisi cas per cas.

Ens centrarem, ara, en l'apartat dels topònims sobre el poblament. En primer lloc, és remarcable la xifra que registra Mont-roig del Camp (523), no gaire lluny, certament, de la que correspon a Reus (722). Tant en un cas com en l'altre, l'aportació essencial prové dels noms de cases (492 a Mont-roig i 678 a Reus). Cal dir, en aquest punt, que la comparació d'aquestes dues xifres pot portar fàcilment a engany, ja que no són en absolut proporcionades als habitants respectius; tanmateix, el fet que tant l'una com l'altra siguin el resultat de treballar sobre dues fonts toponímiques molt solvents (Jové, 1998 i Amigó, 1958 i 1988) ens fa pensar que, senzillament, són el reflex d'un cert grau d'aleatorietat que presenten els "fets toponímics" quan els analitzem a una escala tan complexa com la local. Dins el mateix apartat del poblament, una altra observació a fer, a un nivell de detall que no queda reflectit al quadre 6.6, és la relativa a la transcendència dels noms d'elements del poblament de caràcter col·lectiu (o sigui, nuclis en general, barris i urbanitzacions). Sobre aquest àmbit temàtic cal dir que, d'acord amb les dades de l'apèndix onomàstic, tan sols hi ha quatre termes que presentin unes xifres estimables: d'una banda Reus, 39 noms (a causa, sobretot, dels noms de barris i entitats de població similars); de l'altra Mont-roig (28 noms), Cambrils (29) i Vandellòs (19), a causa de la importància que hi tenen les urbanitzacions. La resta de termes de la comarca no són equiparables als esmentats ja que, com a màxim, registren 6 noms d'aquesta naturalesa (i, de forma predominant, tan sols un o dos).

Respecte a l'apartat dels topònims sobre l'activitat econòmica, és important notar que hi ha una divergència força gran entre uns termes i uns altres quant a la "significació relativa" del grup de noms esmentat. Així, mentre que a l'Aleixar, les Borges, Capafonts, Riudecanyes o Vilaplana hi ha una tendència a l'equiparació entre el nombre de topònims d'aquest grup i el del poblament, a Alforja, Almoster, Cambrils, Mont-roig, Reus i Riudoms la xifra del poblament és força més alta; i, finalment, a Arbolí, la Mussara, Prades, Riudecols i Vilanova d'Escornalbou hi ha un predomini ostensible del segon grup de noms esmentat. Les raons d'aquest comportament desigual són variades i, una vegada més, difícilment reductibles a un o dos principis generals. Així, mentre que a Reus,

Cambrils o Mont-roig el pes dels topònims d'elements del poblament en sentit singular (678) és clarament determinant, a la Mussara el predomini és dels elements complementaris del poblament (hi hem comptat un total de 64 fonts construïdes per l'home) (15) i de l'activitat agrària (corrals, eres, horts, prats i trossos, en nombre de 73); una cosa similar, bé que amb matisos de caràcter local, succeeix a Arbolí, Prades, Riudecols i Vilanova d'Escornalbou.

Cal fer menció, finalment, del grup corresponent als odònims. Hi ha aquí una sèrie de xifres, al nivell municipal, que criden l'atenció. Per exemple, els 615 noms de Reus i els 184 de Cambrils (gairebé equiparats, tant en un cas com en l'altre, als topònims sobre el poblament). De fet, es tracta de xifres elevades a causa de la importància de la trama de carrers en tots dos temes municipals. Pel que fa a Riudoms (167 noms), Mont-roig del Camp (148), Prades (125) i Vilanova d'Escornalbou (102), amb xifres també força elevades al nivell local, cal assenyalar que, a banda de la importància puntual de la trama de carrers -cas de Mont-roig i de Riudoms-, en tots quatre casos és molt significatiu el nombre de noms de camins detectats -respectivament, 69, 58, 76 i 54-, la qual cosa fa pensar en la importància pretèrita d'aquesta xarxa, que potser en certa mesura es derivava de la ubicació d'aquests quatre termes en sectors especialment transitats del Camp de Tarragona (16). Així mateix, i amb caràcter complementari, cal esmentar els 80 odònims de la Mussara; tant pel que fa al nombre (només hi ha nou termes a la comarca que en registrin una xifra més elevada) com per la varietat de conceptes nominats, que abraça tant camins com noms de passos, graus i pujadors, tal com correspon a un territori muntanyenc i topogràficament força accidentat.

